

Nikola Bojić

Prema kritičkom mapiranju: slojevi graditeljskih intervencija u povijesnom tkivu splitske četvrti Veli Varoš od 1945. godine do danas

Nikola Bojić
Institut za povijest umjetnosti
u Zagrebu
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10 000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljen / *Received*: 19. 4. 2017.
Prihvaćen / *Accepted*: 26. 7. 2016.
UDK: 711.4(497.5 Split)

Based on the information gathered from archival and field research, and their translation from analogue to digital, a series of new maps showing urban transformations in the historical district of Veli Varoš in Split since World War II have been created. This paper presents these maps and tests the hypothesis about the architectural structure of Varoš as a product of continuous dialectic relationship between urban and conservation policies, broader social and economic processes, and local construction practices. The aim of the analysis has been to establish the influences and correlations between these three phenomena concerning the functions, spatial integrity, and the historical-ambiental values of Veli Varoš before 1990 and then from 1990 until the present day, when broader spatial and social transformations are a direct consequence of modern tourist industry.

Keywords: *Veli Varoš, Split, urban planning, conservation policies, illegal construction*

Uvod

Splitska četvrt Veli Varoš najveće je od četiriju splitskih povijesnih predgrađa (Varoš, Lučac, Manuš, Dobri) smješteno zapadno od povijesne gradske jezgre, na istočnoj padini brda Marjan. Iako područje gradskog kotara Varoš danas obuhvaća daleko širi prostor, može se reći da je glavnina povijesne strukture ovog predgrađa omeđena Matošićevom i Plinarskom ulicom, Prilazom Vladimira Nazora, Trumbićevom obalom i Vidilicom na Marjanu kao najvišom točkom koja omeđuje granice povijesnog obuhvata. Pretpostavlja se da su prve skupine kuća formirane oko najstarijih varoških crkvice još u srednjem vijeku, a trajnije nastanjivanje Varoša bilježi se tek od petnaestog stoljeća. U tom razdoblju, njegove stanovnike čine mahom doseljenici iz Hercegovine, Bosne i Dalmatinske zagore, koji obrađuju zemljište splitskih plemića i Crkve te formiraju postrojbe za obranu grada od Turaka, pred čijim su se naletom i sami sklonili u njegovu neposrednu okolicu.¹ Drugom polovicom sedamnaestog

stoljeća, Varoš se našao izvan obruča zaštitnih bedema podignutih oko grada, a zbog strožih protupožarnih propisa kojima se uvjetuje upotreba kamena pri izgradnji kuća, po prvi je put dobio nešto trajniju fizičku strukturu.² S prestankom turske opasnosti u osamnaestom stoljeću i rušenjem baroknih bedema, formiraju se ulice koje Varoš spajaju s gradom.

Prvi detaljan uvid u prostornu strukturu Veloga Varoša pruža katastarski plan iz 1830./1831. godine, čije kontinuirane nadopune omogućuju kvalitetno praćenje njegova rasta do 1877. godine.³ U tom je splitskom predgrađu tako 1851. godine živjelo 3949 stanovnika u 569 kuća, da bi se 1883. godine njihov broj povećao na 4731, a broj kuća na 781 stambeni objekt.⁴ Do 1918. godine u Varošu je izgrađeno ukupno oko 67% stanova,⁵ no usprkos prostornom i demografskom rastu, tijekom devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća Varoš se i dalje nalazi na urbanoj margini. Nestabilne životne okolnosti ovo su predgrađe odredile kao naselje težaka i ribara orijentirano, s jedne strane, na ribarsku lučicu

Matejušku, a s druge, na polja u okolini grada.⁶ Početna faza industrijalizacije u širem području Splita, koja se bilježi u drugoj polovini devetnaestoga i početkom dvadesetog stoljeća,⁷ nije značajnije utjecala na dotadašnji način života Varošana, koji se stubokom mijenja tek nakon Drugog svjetskog rata uslijed intenzivnog procesa općedruštvene modernizacije i industrijalizacije. Poslijeratna ekonomska dinamika uzrokovala je novi val migracija, promjenu životnog standarda te početak prostorne i društvene transformacije Varoša koju možemo pratiti do današnjih dana.

Unatoč različitim urbanističkim, konzervatorskim i općim zakonskim regulativama, prostorne promjene u Varošu kroz posljednjih šezdeset godina odvijale su se uglavnom na rubu, a često i mimo propisanih zakonskih normi. Gledano iz povijesne perspektive, takva spontana priroda gradnje u Varošu rezultirala je pučkom arhitekturom visoke ambijentalne vrijednosti, ali i nizom kasnijih graditeljskih zahvata koji su je u velikoj mjeri ugrozili. Spontane graditeljske prakse, barem jednim dijelom proizlaze iz činjenice da se Varoš nalazio u dodirnoj zoni urbanog i ruralnog prostora, odnosno grada i njegove periferije, što je utjecalo na formiranje specifičnog mentaliteta i vlastitih mikroekonomskih mehanizama koji sve do danas izravno utječu na prirodu prostornih transformacija. Neposrednu vezu ekonomije i prostora moguće je iščitavati i kroz termin svojevrstne „otpornosti” lokalnih graditeljskih praksi na zahtjeve i ciljeve konzervatorskih politika, a koji se također mijenjaju u posljednjih šezdesetak godina sukladno promjenama šireg društvenog i ekonomskog konteksta. Temeljem niza novih kartografskih prikaza nastalih za potrebe ovog članka, cilja se usporedno pratiti kontinuitet prostornih transformacija i promjene zakonskih i konzervatorskih regulativa kako bismo se približili razumijevanju prostornog stanja Varoša danas, kada je ono, kao i u mnogim sličnim povijesnim sredinama uz obalu, dominantno određeno ekonomskom logikom proizašlom iz turističke monokulture.⁸

Mapiranje kao osnovni metodološki alat

Neplanski, spontani graditeljski zahvati u Varošu za sobom uglavnom nisu ostavili adekvatnu građevinsku dokumentaciju, već su se, sukladno životnim potrebama, izravno ugrađivali u prostor dodajući mu nove slojeve i namjene. Uspostavljanje linije kontinuiteta prostornog razvoja Varoša zahtijeva stoga nešto drukčiji metodološki pristup od onog kojeg primjenjujemo pri analizi jednog povijesnog prostornoga sloja ili stilski i konceptijski homogenih spomeničkih ili ambijentalnih kompleksa.⁹ Me-

todološki pristup na kojem se članak temelji jest postupak mapiranja – bilježenja, analize i vizualizacije prostornih fenomena unutar ove povijesne aglomeracije.¹⁰ Drugim riječima, rezultati arhivskih i terenskih istraživanja, dijelom prevedenih u digitalni format, a dijelom izvorno nastalih u digitalnom okruženju (*born-digital*), u članku se prikazuju i interpretiraju kroz seriju novih kartografskih prikaza.¹¹ Posredstvom digitalne tehnologije, kartografski prikazi tako postaju središnji istraživački instrumenti koji omogućavaju kritičku analizu kontinuiteta prostornih, ali i veza-nih društvenih transformacija unutar definiranog prostornog obuhvata. Prema teoretičaru Jamesu Corneru, takav tip mapiranja pomak je od ustaljenih načina predstavljanja prostora prema spekulativnom načinu prostornog mišljenja koji, uz deskriptivni, istovremeno ima razotkrivajući i produktivni potencijal.¹² Osim što omogućuje vizualizaciju prostornih fenomena na razini pojedinog objekta, metoda kritičkog mapiranja uspostavlja i njihove međusobne veze unutar širih prostornih cjelina koje se uočavaju tek ako se prostor sagleda u većem mjerilu. Nadalje, preklapanjem prostornih fenomena i slojeva različitih povijesnih razdoblja, postaje moguće predočiti i interpretirati odnose između inicijalno nepovezanih prostornih i društvenih procesa. Digitalizacija prostornih podataka pruža mogućnost dodatne empirijske analize koje, zajedno s postojećim povijesnim podacima i statistikama, pozicioniraju prostorni razvoj unutar šireg ekonomskog i društvenog konteksta. Naposljetku, metodom preklapanja različitih slojeva prostornih podataka, u interakciju ulaze i za njih vezane stručne pozicije i politike te ekonomske okolnosti unutar kojih podaci nastaju – primjerice, urbanistička i konzervatorska politika ili ekonomske datosti koje određuju suvremene namjene prostora. Metodologija kritičkog mapiranja stoga pomiče tradicionalnu ideju kartografskog prikaza kao što vjernije slike prostora, prema operativnom instrumentu kojim se uspostavlja dijalektički odnosi između različitih prostornih slojeva, ali i različitih stručnih pozicija i politika te vezanih društvenih i ekonomskih okolnosti. Naposljetku, svrha tog metodološkog pristupa je otvoriti moguće nove poglede na složenost graditeljskih i širih prostornih intervencija unutar Varoša koje dosad nisu istražene na sličan način, a kako bi se detektirala moguća polazišta za njegovu zaštitu i daljnji razvoj.

Prostorne transformacije Varoša od 1945. do 1990. godine

Urbanistički planovi Splita u razdoblju od kraja Drugog svjetskog rata do 1990. godine prostor Varoša u pravilu sagledavaju unutar jedinstvene stambene zone, zajedno s povijesnom gradskom jezgrom te ostalim puč-

1. Varoš prije vrhunca stambene krize i razrade Direktivnog urbanističkog plana Splita (izvor: Split – katastarska karta Varoša, stanje 1955. Izvor: Državni arhiv u Splitu, 2.6. Ormar 6, bez oznake indeksa. Digitalna obrada karte: D. Prizmić)

Varoš before the pinnacle of the housing crisis and the elaboration of the Directional Master Plan of Split, cadastre map of Varoš, situation before 1955. State Archive of Split, 2.6, Cabinet 6, unindexed

kim predgrađima. Takav pristup susrećemo i u prvom poslijeratnom *Direktivnom urbanističkom planu*, koji su između 1948. i 1951. godine izradili Milorad Družeić i Budimir Pervan iz Urbanističkog centra Dalmacije.¹³ Pragmatično usmjeren na organizaciju industrijskih¹⁴ i stambenih zona te trasiranje osnovnih prometnih pravaca, plan se sažeto osvrće i na kulturnu baštinu, prvenstveno na očuvanje Dioklecijanove palače i povijesnih splitskih predgrađa. Progovarajući o problemu nagrđi-

vanja ambijentalnih cjelina u tim predgrađima, autori plana ističu potrebu za uklanjanjem degradirajućih nadogradnji s ciljem očuvanja izvorne skupine građevina unutar jedinstvene historijske cjeline koja će govoriti „jezikom kamena o carskom, feudalnom i narodnom Splitu”.¹⁵ Ovakav cjeloviti pristup očuvanju baštine za kojeg se zalaže prvi poslijeratni plan, može se promatrati iz dva polazišta, ideološkog te društveno-ekonomskog. Kako ističe Ivana Prijatelj-Pavičić, početkom pedesetih godina

2. Varoš za vrijeme vrhunca razdoblja intenzivne bespravne gradnje u Splitu. Aero-fotografija Splita. Vojno-geografski institut u Beogradu, 1965. (izvor: Arhiv Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu)

Varoš at the pinnacle of illegal construction in Split, areal photograph of Split. Institute of Military Geography in Belgrade, 1965

pristup umjetničkoj i kulturnoj baštini Dalmacije obilježen je tendencijom njenog sagledavanja iz „plebejske perspektive” što je, prema autorici, „izraz svijesti o ulozi etničke mase u stvaranju cjelovitog kulturnog krajolika” koji je jednako uključivao i ruralne i urbane elemente.¹⁶ S druge strane, razloge narušavanja tradicionalno ruralnih ambijenata unutar povijesnih splitskih predgrađa treba promatrati u kontekstu širih društvenih i ekonomskih okolnosti pedesetih godina.

Naime, razvojem industrijskih postrojenja u perifernim dijelovima grada, Split postaje snažno gravitacijsko središte, što potvrđuje i ubrzani rast broja njegovih stanovnika, udvostručen u razdoblju od 1953. do 1961. godine.¹⁷ Postojeći se stambeni objekti proširuju i moderniziraju, a potreba za novim stanovima u Splitu daleko premašuje njegove građevinske i infrastrukturne kapacitete, što rezultira stambenom krizom 1957. godine.¹⁸ Katastarska karta Varoša iz 1955. godine pohranjena u Državnom arhivu u Splitu predstavlja stoga zabilježku zatečenoga stanja, od kojeg započinje većina prostornih transformacija u nadolazećim desetljećima (Slika 1.).

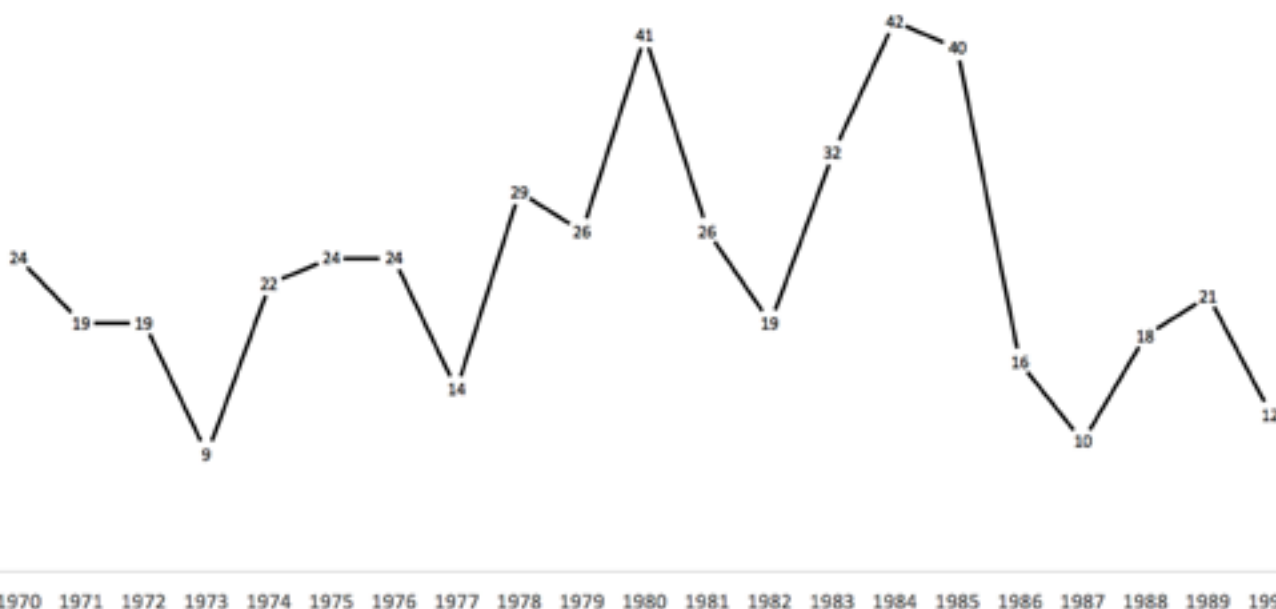
Budući da direktivni urbanistički plan iz 1951. godine nije pružio dostatnu osnovu za početak projektiranja novih stambenih naselja, u razdoblju između 1956. i 1961. godine pristupilo se njegovoj razradi, prema kojoj se detaljnije planira budući urbani razvoj Splita i okolice,

prije svega kroz projektiranje novih stambenih četvrti. Daljnja razrada plana predviđela je organizaciju grada u četiri *rajona* te njihovo racionalno zoniranje s obzirom na temeljne urbanističke funkcije: stambenu, proizvodnu (industrijsku), servisnu i komunikacijsku (zona luke). Zoniranjem su obuhvaćene i izgrađene prostorno-povijesne cjeline poput Dioklecijanove palače, Varoša i Lučca, ali i još neizgrađeni, istočni dijelovi grada. Plan je praćen tablicom izračuna površina i predviđene gustoće stanovnika za svaku od tih zona.¹⁹ Varoš je pritom uključen u stambenu zonu s površinom od 27.0 ha te projekcijom od 8000 stanovnika (265 stanovnika/ha), od kojih je predviđeno 1200 učenika. S planiranom gustoćom naseljenosti većom od prosjeka (240 stanovnika/ha) uklopljen je u cjelovitu stambenu zonu širega gradskog područja veličine 687,5 ha koja je obuhvatila prostor od Kaštel Sućurca do Stobreča.

Ustavne i ekonomske promjene do kojih dolazi u prvoj polovici šezdesetih godina, značajno su utjecale na redefiniciju uloge urbanizma i prostornog planiranja u Jugoslaviji. Oslanjajući se na zaključke *XV Stalne konferencije gradova i općina SFRJ* (1964.), splitski arhitekt i urbanist Dragutin Matošić²⁰ argumentira pragmatičnost tadašnjeg pristupa prostornom planiranju, ističući kako se „veza između ekonomskog i prostornog planiranja ne može više samo smatrati potrebom, već ona postaje uvjet za normalan razvoj uži područja”.²¹ Povećanje administrativne i privredne samostalnosti općina i poduzeća, omogućeno novim Ustavom iz 1963. godine, kao i slobodnije korištenje viška novčanih sredstava ostvarenih industrijskom proizvodnjom, potaknuto ekonomskom reformom i decentralizacijom bankovnog sustava 1965. godine,²² stvorili su okvir za stratešku koncentraciju investicija.²³ Istovremeno ukidanje turističkih viza i gradnja Jadranske magistrale, dodatno su usmjerili strateško planiranje prema industriji turizma, čineći je, uz one već postojeće, središnjom ekonomskom razvojnom polugom.²⁴ Spomenute ekonomske i društvene promjene koincidiraju s prvim službenim posjetom Komisije UN-a Hrvatskoj 1965. godine, a s ciljem moguće suradnje na projektu regionalnog plana dugoročnog razvoja Južnog Jadrana,²⁵ koji je obilježio početak razvoja turističke infrastrukture i „zlatne ere prostornog planiranja” na Jadranu.

Ista, 1965. godina predstavlja sam vrhunac razdoblja intenzivne bespravne gradnje, usporednog fenomena koji će zajedno s turističkim razvojem dugoročno utjecati na ekonomsku, društvenu i prostornu sliku Varoša. Prema podacima Saveznog zavoda za komunalna pitanja i urbanizam, čak 76,5 % svih stambenih objekata izgrađenih u Splitu 1965. i 1966. godine, bilo je bespravno po-

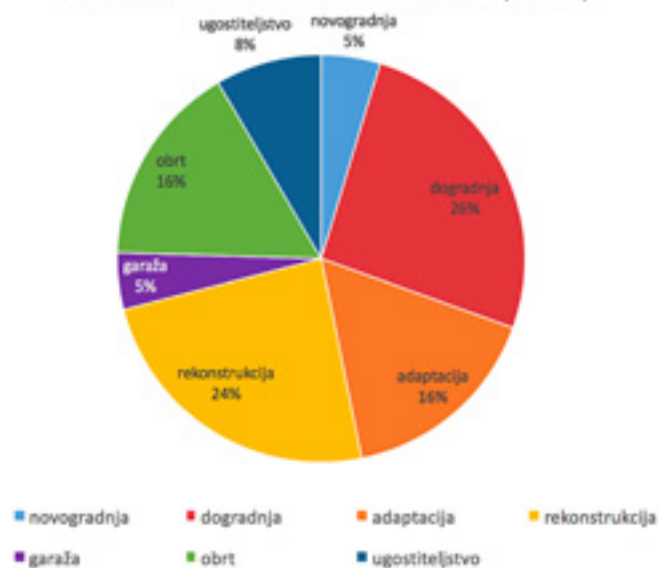
BROJ IZDANIH LOKACIJSKIH DOZVOLA (1970-1990)

3. Prikaz ukupnog broja izdanih lokacijskih dozvola po godinama (graf) i odnos tipova traženih graditeljskih zahvata u periodu od 1970. do 1990. godine (kružni graf), (izvor: Državni arhiv u Splitu. 2.5.2. SP-002, 1-3. Obrada podataka: N. Bojić)

The total number of location permits issued in individual years (chart) and the types of requested architectural interventions in the period from 1970-1990 (pie chart)

KUMULATIVNI PRIKAZ ODNOSA TIPOVA TRAŽENIH INTERVENCIJA (1970-1990)

dignuto, što je dvostruko više nego 1963. godine.²⁶ Prema studiji o bespravnoj stambenoj izgradnji sociologa Slobodana Bjelajca iz 1970. godine, u Splitu je krajem šezdesetih godina u relativnim brojkama bilo tri puta više bespravnih gradnji nego u Beogradu, a oko 80% svih do tad bespravno izgrađenih objekata u Splitu i okolici nastalo je između 1960. i 1969. godine.²⁷ Oko 77% bespravnih graditelja doselilo se u grad iz okolnih sela Dalmatinske zagore u razdoblju od 1950. do 1969. godine, a većinu njih činili su radnici lošeg općeg imovinskog stanja s niskim osobnim dohotkom i dugim radnim stažem u nekoj od splitskih tvornica.²⁸ Iako tom sociološkom studijom nije obuhvaćen centar grada, već samo njegov istočni dio i okolica (poljičko primorje, Solin i Kaštela), profil bespravnih graditelja gotovo je u cijelosti odgovarao i profilu tadašnjih stanovnika Varoša. Nakon prvog vala poslijeratne modernizacije, Varoš je postao prostor doseljavanja siromašnijih stanovnika gradskih predgrađa i Dalmatinske zagore, koji zamjenjuju starosjediocima preseljene u novoizgrađena stambena naselja (Split II).²⁹ Opisujući te migracijske tokove, Duško Kečkement otišao je korak dalje tvrdeći da novi Varošani dolaze iz Bo-

sne, Kosova i Makedonije, zbog čega se u prostoru toga povijesnoga predgrađa gube i posljednji tragovi lokalne pučke tradicije.³⁰ Slobodan Bjelajac u svojoj studiji objašnjava da takav profil novih stanovnika „pomaže ruralizaciju urbanog područja Splita, što je redovita pojava u područjima brze urbanizacije”.³¹ Drugim riječima, iako dio gradskog centra, Varoš je u socio-ekonomskom smislu zadržao poziciju predgrađa, a time i kontinuitet neplanske, spontane gradnje koja se mijenjala i prilagođavala procesima arhitektonske, infrastrukturne i ekonomske

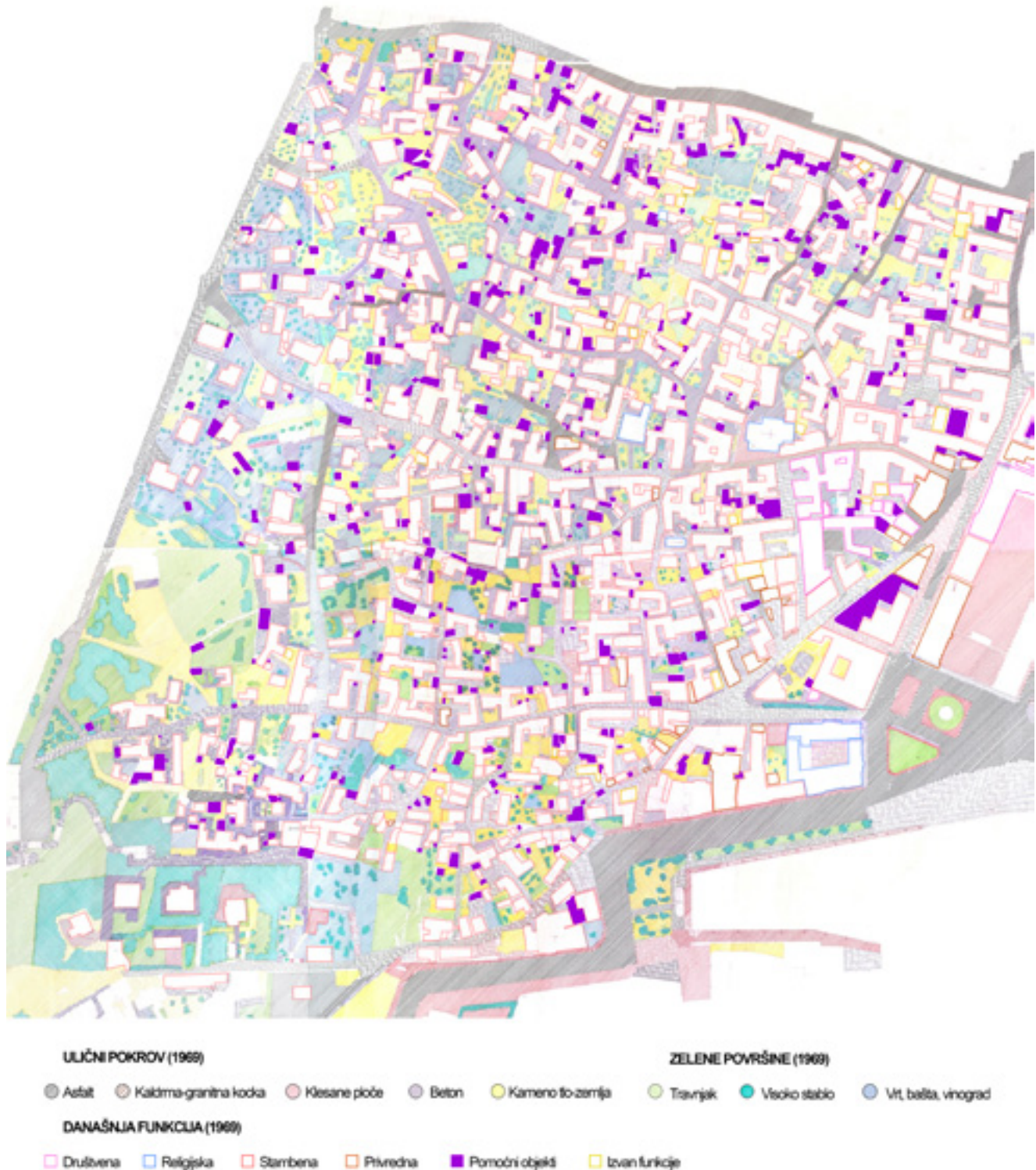
modernizacije grada. Možemo ga stoga promatrati kao mikrolokaciju na kojoj se očitava logika poslijeratne urbanizacije obilježene urbano-ruralnim migracijama, deagrarizacijom, industrijalizacijom te podjednako planskom i neplaniranom urbanom ekspanzijom, praćenom konstantnim porastom broja stanovnika.

Proces poslijeratne urbanizacije odrazio se i unutar arhitektonskog mjerila i to kroz promjenu stila gradnje, izbor građevnih materijala te transformaciju postojećih arhitektonskih tipologija. Naime, sve do kraja Drugog svjetskog rata, standardni tip pučke stambene kuće bila je jednokatnica s konobom u prizemlju, te jednim, često nepregrađenim stambenim, prostorom na katu do kojeg je vodilo stubište s *balaturom* (kamena konstrukcija uz vanjski zid kuće za pristup prostorijama na prvome katu).³² Uz *luminare* (krovne kućice) i krovove prekrivene kamenim pločama, važan dio pučke stambene tipologije bio je i *dvor*, vanjski prostor omeđen ogradom ili zidom i okružen okolnim objektima unutar zbijene urbane strukture. Kako ističe Kečkemet, podizanjem osobnog životnog standarda splitskih težaka mijenjao se i način života: u postojeće kuće ugrađene su električne i vodovodne instalacije, a novi materijali poput cementa, betonskih blokova i salonit-ploča koriste se pri adaptacijama i dogradnjama u interijeru i eksterijeru (u „dvoru“).³³ Isti se materijali, prema Bjelajčevoj studiji, istodobno koriste i u bespravnoj gradnji u široj okolini Splita.³⁴ Iako je potreba zaštite ambijentalnih vrijednosti pučkih splitskih predgrađa od degradirajućeg utjecaja bespravne gradnje istaknuta već unutar prvog *Direktivnog urbanističkog plana* iz 1951. godine, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu započinje aktivan nadzor nad građevinskim djelatnostima u splitskim povijesnim četvrtima tek od 1965. godine, kad je donesen Zakon o zaštiti spomenika kulture,³⁵ koji nije izravno onemogućio bespravne graditeljske zahvate. Ustvari, na njih se prvi put osvrće tek Zakon o općoj legalizaciji iz 1968. godine i to na način da omogućuje legalizaciju svih dotad izvršenih bespravnih graditeljskih intervencija. S formalnog aspekta, legalizacijom je stvorena situacija „nultoga“ stanja u prostoru, od kojeg se krenulo u izradu podloge za prvi generalni, a kasnije i provedbeni urbanistički plan Splita.³⁶

Okolnosti nastanka tih planova iznimno su važne zato što krajem toga desetljeća dolazi do afirmacije trenda aktivne zaštite spomenika koji inzistira na uklapanju povijesnih spomeničkih cjelina u suvremeni život grada i to prvenstveno kroz urbanističko planiranje.³⁷ Stručnjaci iz Urbanističkog zavoda Dalmacije razrađuju stoga metodologiju mapiranja i revitalizacije spomeničkih cjelina kako bi one mogle postati dijelom modernoga

grada. Temeljem te metodologije obrađena je povijesna gradska jezgra Splita, o čemu detaljno piše Tomislav Marasović 1970. godine.³⁸ Nešto je manje poznato da su 1969. godine stručnjaci iz Konzervatorskog zavoda u Splitu, predvođeni Frankom Orebom, prema istoj metodologiji obradili i Varoš.³⁹ Detaljnom analizom, prostor Varoša organiziran je u deset kategorija: kronološko stilski pripadnost, valorizacija, tretman, stanje očuvanosti konstruktivnih zidova i krova, materijali od kojih su izgrađeni fasadni zidovi, ulični pokrov, katnost, vrste krovnog pokriva, namjena za koju je objekt građen i njegova tadašnja funkcija. Precizno ručno precrtavanje i bilježenje svakog pojedinog objekta s obzirom na ovih deset kategorija rezultiralo je serijom karata velikog formata koje su ukazale na dramatičnu fragmentarnost prostora, isprepletenost njegovih urbanih i kulturno-historijskih vrijednosti, stilskih obilježja i različitih stanja očuvanosti objekta. Već sljedeće, 1970. godine, u sklopu novog republičkog Zakona o zaštiti spomenika, Zavod za zaštitu spomenika u Splitu temeljem te konzervatorske dokumentacije prvi je put preventivno zaštitio čitavu urbanu aglomeraciju Varoša.⁴⁰ Tim zakonom određene su zemljišne čestice obuhvaćene preventivnom zaštitom, a Varoš je u konzervatorskom smislu prvi put sagledan kao definirana homogena cjelina, unutar koje je splitski Zavod nadležan davati mišljenja i donositi odluke o svakoj zatraženoj građevinskoj intervenciji.

Kako je izvorno i zamišljeno, konzervatorska dokumentacija nastala mapiranjem 1969. godine, kasnije je postala podloga za dio studije graditeljskog nasljeđa unutar „Projekta splitski poluotok: Program za provedbeni urbanistički plan“ iz 1975. godine.⁴¹ Od spomenute cjelovite dokumentacije, koja se danas čuva u arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu, unutar studije objavljene su tek tri karte, popraćene Orebovim člankom o povijesnom razvoju Varoša, s prijedlogom smjernica za njegovu zaštitu unutar programa provedbenog urbanističkog plana.⁴² Usprkos dotad najdetaljnijoj konzervatorskoj analizi graditeljskog fonda i prostora Varoša te predviđenom zakonskom modelu zaštite, Oreb je mišljenja da efikasna kontrola degradirajućih prostornih zahvata u Varošu nije moguća. Razlog njegovu pesimizmu je činjenica da je stupanj degradacije ambijentalnih vrijednosti prostora često bio toliko velik, da njegov povratak u izvorno stanje nije bio moguć.⁴³ U trenutku nastanka studije Varoš se već pet godina nalazio pod režimom preventivne zaštite kao cjelovita urbana aglomeracija pa je Orebovo pitanje o realnoj mogućnosti očuvanja ambijentalnih vrijednosti Varoša time implicitno dovelo u pitanje realističnost samog Zakona.⁴⁴ Naime, prema podacima iz Programa za provedbeni urbanistički plan Splita, u Varošu je 1971.

4. Karta prikazuje preklapljeni sloj uličnog pokrova i zelenih površina sa svim objektima kodiranim bojom s obzirom na različite funkcije. Posebno je istaknuta topografija pomoćnih objekta (ljubičasto). Svi slojevi karte dio su konzervatorske dokumentacije nastale 1969. godine (izvor: Arhiva Konzervatorskog odjela u Splitu, Historijsko-arhitektonske analize „Varoša” – stanje 1969. Digitalna obrada kartografske podloge: D. Prizmić. Dizajn dodanih kartografskih slojeva: N. Bojić)

Map juxtaposing the street coverage and the green areas, with the functions of all buildings indicated in various colours. The topography of auxiliary structures has been emphasized (purple). All layers of the map are part of the conservationist documentation from 1969

godine živjelo 8457 stanovnika u 2424 stambene jedinice, od kojih je njih 208 bilo predviđeno za obavezno rušenje, a do 1974. uklonjena su samo tri objekta.⁴⁵ Umjesto rušenja i redukcije gradnje unutar ionako gusto izgrađenog prostora Varoša, naredna desetljeća donijela su značajna proširenja postojećih stambenih jedinica koja do sada nisu bila istražena.⁴⁶

Uvid u prirodu tih prostornih transformacija pruža arhivska građa Urbanističkog zavoda Dalmacije, pohranjena u Državnome arhivu u Splitu⁴⁷ koja obuhvaća ukupno 411 lokacijskih dozvola za šire područje Varoša, izdanih između 1970. i 1990. godine.⁴⁸ Važno je napomenuti da se tom vrstom dozvole nije dopuštala gradnja, već se samo iznosio stav općinske Uprave za urbanizam, građevinarstvo i komunalne poslove (Odsjek za urbanizam i građevinarstvo) o predloženoj intervenciji, a koji je bio preduvjet za dobivanje građevinske dozvole. Imajući u vidu spontanu, neplansku praksu građenja u Varošu, valjane lokacijske i građevinske dozvole nisu nužno rezultirale intervencijama prema ovjerenim nacrtima, a njihov broj predstavlja tek dio ukupnih graditeljskih intervencija, od kojih mnoge nisu ostavile nikakav pisani trag. Ipak, lokacijske dozvole predstavljaju vrijedan izvor podataka o graditeljskim zahvatima te ukazuju i na stavove lokalne birokracije, urbanista i konzervatora prema stvarnoj potrebi i mogućnosti zaštite ambijentalnih cjelina unutar prostornih granica Varoša.

Intervencije predložene lokacijskim dozvolama organizirane su u sedam kategorija: novogradnja, dogradnja, adaptacija, rekonstrukcija, garaža, obrt, ugostiteljstvo.⁴⁹ Kvantitativna analiza podataka sadržanih u tim dokumentima pokazuje kako se najveći broj traženih zahvata u razdoblju od 1970. do 1990. godine odnosio na dogradnje (28%), rekonstrukcije (26%) i adaptacije (18%), a najmanjim brojem lokacijskih dozvola traži se suglasnost za novogradnje i garaže (5%). Značajan broj dozvola vezanih uz obrte (17%) i ugostiteljske objekte (8%), otkriva generalnu sliku ekonomske dinamike Varoša u tome razdoblju.

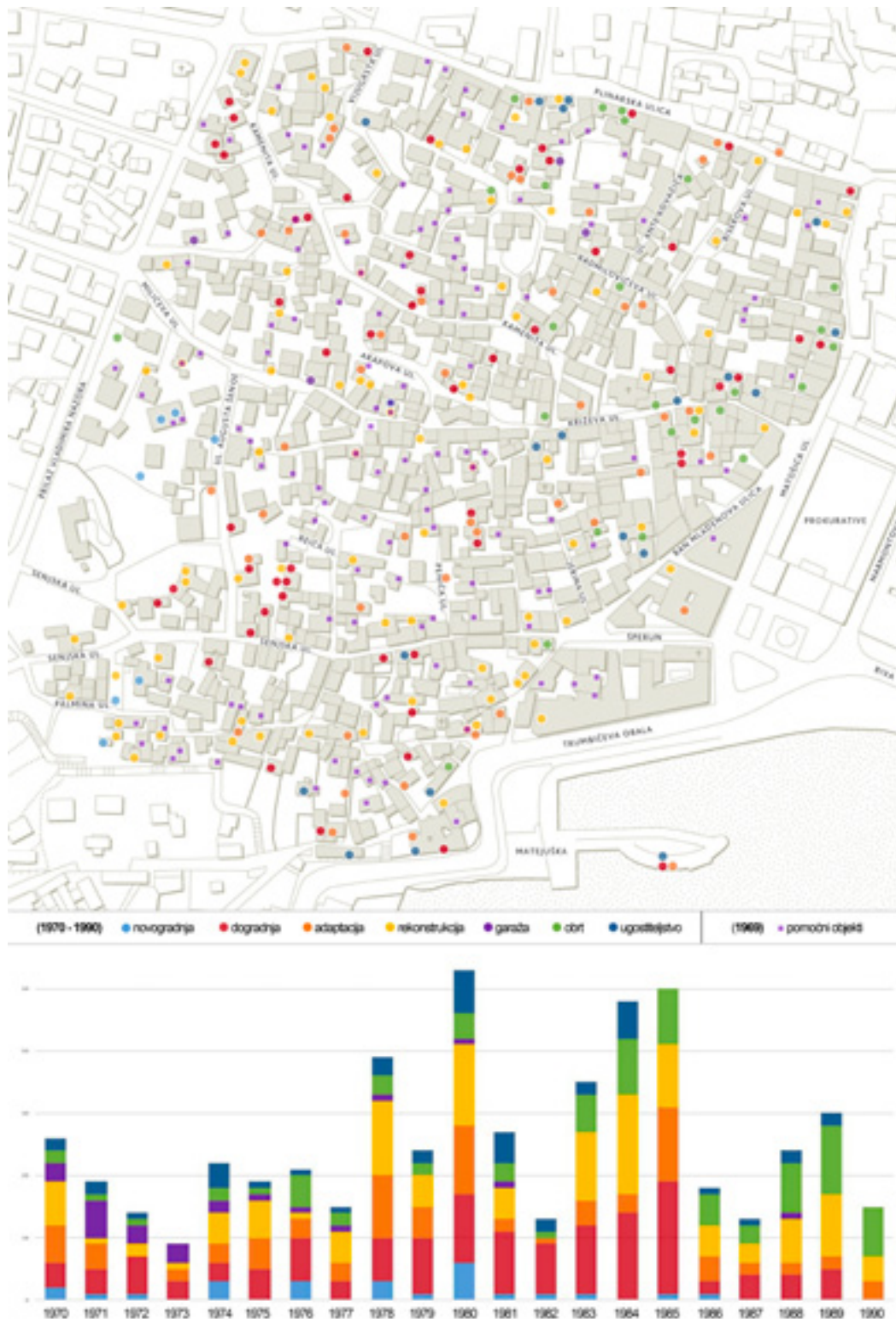
Ugostiteljski objekti tradicionalni su sadržaj Varoša, pri čemu poseban položaj ima tip „dalmatinske konobe” koji se već sredinom sedamdesetih osuvremenjuje, prenamjenom u *caffe*-barove, pivnice i slične ugostiteljske objekte. Obrti su također konstanta Varoša, no sredinom sedamdesetih, njihov se broj povećava i dolazi do zamjene tradicionalnijih obrta onim suvremenijim ili do prenamjene obrtničkih radnji u ugostiteljske objekte.⁵⁰ Sredinom, a posebno krajem osamdesetih godina, taj se proces intenzivira pa se većina zahtjeva za dopuštanjem rekonstrukcije u tome razdoblju odnosi na prenamjene poslovnih prostora.

Potreba za većim stambenim prostorom, kao posljedica povećanja osobnog životnog standarda, dovodi do postupne integracije prizemnih konoba/skladišta unutar stambenog prostora, a već tijekom šezdesetih godina, unatoč uskim ulicama, u Varošu se gradi i veći broj garaža. Uz njihovu osnovnu namjenu, garaže često preuzimaju funkciju spremišta ili radionice, koje često služe ostvarivanju dodatnih prihoda. Iako je te promjene u ekonomiji mikrolokacije Varoša nemoguće precizno mapirati, uvid u lokacijske dozvole s početka sedamdesetih ukazuje na legalizaciju prethodno izgrađenih garaža, dok lokacijske dozvole s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih pokazuju kako su mnoge od njih u međuvremenu dobile novu, gospodarsku funkciju u skladu s promjenama ekonomske dinamike unutar te gradske četvrti. Garaže su, međutim, tek jedan od tipova pomoćnih, prizemnih, često bespravno sagrađenih objekata (odvojene konobe, ostave, skladišta i sl.). Njihov broj bio je toliki, da se Oreb na samom kraju spomenutoga članka iz 1975. godine pita – što s njima učiniti. Treba li ih rušiti, prilagoditi ih nekoj novoj namjeni ili ih pak dogradnjama prenamijeniti u stambeni prostor?⁵¹ Opravdanost njegova pitanja i prave razmjere toga graditeljskog fenomena pojašnjava tek uvid u kartu Varoša s ucrtanim svim pomoćnim objektima koji su postojali 1969. godine (Slika 4.).

Krajem šezdesetih godina pomoćni objekti zauzimaju zamjetno velik dio ukupnog graditeljskog fonda Varoša. Kako se vidi na karti, dio njih pridružen je stambenoj arhitekturi, a dio čine samostojeći objekti izgrađeni na otvorenom, često zelenom prostoru između kuća (u „dvoru”). Ta gusta i pravilno raspoređena topografija pomoćnih objekata u sljedećoj će se fazi, legalnim ili bespravnim dogradnjama i prenamjenama, postupno integrirati u postojeći korpus stambene arhitekture. Karta na Slici 4. stoga pojašnjava model gradnje u Varošu kroz postupno prisvajanje slobodnog prostora, a kojeg u različitim formama možemo pratiti sve do današnjih dana.

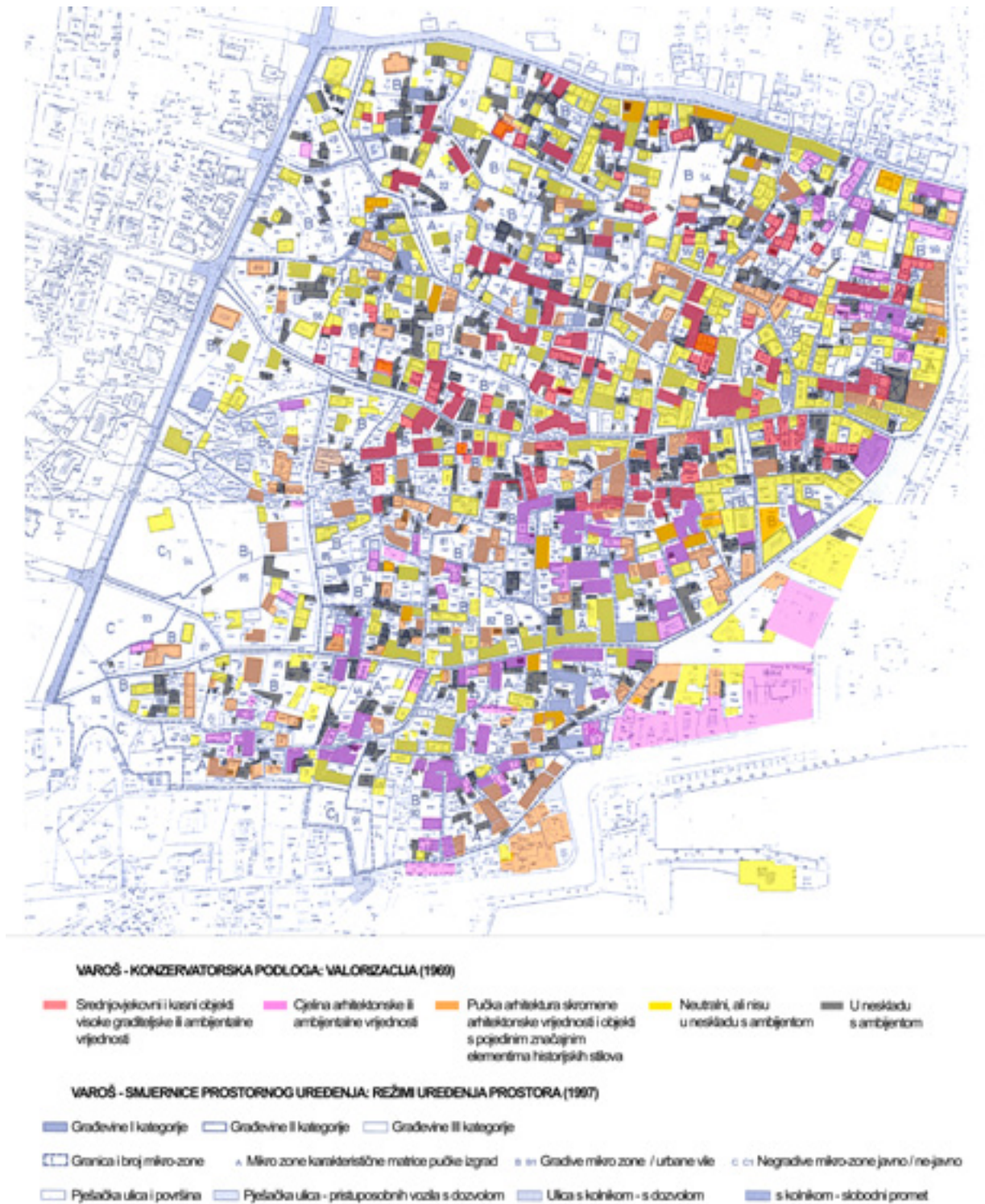
Upravo takav tip integracije pomoćnih objekata, odnosno općeg prostornog prisvajanja prikazan je kartom dobivenom preklapanjem prikaza današnje tlocrtne dispozicije svih objekata u Varošu i dispozicije pomoćnih objekata zabilježenih 1969. godine (Slika 5.). Na velikom broju lokacija nekadašnjih pomoćnih objekata danas se nalaze kuće nastale njihovom integracijom u već postojeće stambene objekte ili dogradnjama i transformacijom garaža i spremišta. Na istoj karti obilježene su i sve lokacijske dozvole izdane za različite graditeljske intervencije u obuhvatu Varoša između 1970. i 1988. godine, čija boja odgovara tipu objekta ili zatražene prostorne intervencije.⁵²

5. Odnos tipova traženih intervencija iz lokacijskih dozvola za područje Varoša u razdoblju od 1970. do 1988. godine izražen na karti te isti tip podataka za razdoblje od 1970. do 1990. godine izražen na grafikonu (izvor: Državni arhiv u Splitu. 2.5.2. SP-002, 1-3). Prikaz pomoćnih objekata, stanje 1969. (izvor: Arhiva Konzervatorskog odjela u Splitu). Kartografska podloga datira iz 2014. godine (katastarski plan Splita. Dizajn osnovne kartografske podloge: D. Prizmić. Digitalno ubiciranje i obrada podataka: F. Dumandžić, N. Bojić)

Types of requested architectural interventions in the Varoš district from 1970-1988, on the basis of location permits (map), and the same set of data for the period from 1970-1990 (chart)

6. Karta prikazuje preklapljene prostorne podatke s prostorne analize valorizacije objekata u povijesnoj aglomeraciji Varoša (1969.), te prostornu dispoziciju kategorija objekata i mikrozona zaštite s karte Režimi uređenja prostora iz Smjernica prostornog uređenja Varoša (1997.), (izvor: Arhiva Konzervatorskog odjela u Splitu, Historijsko-arhitektonske analize „Varoša” – stanje 1969.; Smjernice prostornog uređenja Varoša, 1997. Digitalna obrada kartografske podloge: D. Prizmić. Dizajn dodanih kartografskih slojeva: N. Bojić)

Map juxtaposing digital data from the spatial analysis and evaluation of buildings in the historical agglomeration of Varoša (1969), with the spatial distribution of various building categories and the protected micro-zone taken from the map of spatial development, Guidelines for the Spatial Development of Varoša (1997)

Pogled na kartu otkriva tek dva slučaja preklapanja zahvata predviđenih lokacijskim dozvolama i pomoćnih objekata iz 1969. godine koji su postali dio današnje stambene arhitekture Varoša, što navodi na zaključak da se integracija pomoćnih objekata u korpus stambene arhitekture, barem unutar razdoblja na koje se spomenuta dokumentacija odnosi, uglavnom nije odvijala u skladu sa zakonskim propisima. Dodatni argument u prilog takvom zaključku pruža kvantitativna analiza podataka izvedenih iz odobrenih lokacijskih dozvola koja ukazuje na dominantan broj dogradnji, širenje objekata i povećanje njihove katnosti. Uvid u kartu i graf na Slici 5. potvrđuje nastavak trenda legalne i bespravne ekspanzije stambenog prostora u Varošu u razdoblju od 1970. do 1990. godine i to prvenstveno putem transformacije i integracije pomoćnih objekata.

Prema arhivskim podacima, početkom i sredinom osamdesetih godina, broj dogradnji i adaptacija dodatno se povećava, i to kroz daljnju integraciju pomoćnih objekata, ali i kroz širenje već povećanih objekata. Potreba za modernizacijom stanova sasvim je razumljiva ako se u obzir uzme činjenica da prema popisu stanovništva iz 1981. godine samo polovica varoških stanova ima kupao-nicu.⁵³ No, zanimljivo je i važno primijetiti da se tijekom osamdesetih godina bilježe i prvi slučajevi podjele prethodno uvećanih gabarita objekata na manje, odvojene stambene jedinice.⁵⁴ Varoš tako usprkos adaptacijama i proširenjima zadržava najmanju prosječnu površinu stana od 45.3m² te bilježi najveći relativan broj garsonijera i jednosobnih stanova (oko 33%) u usporedbi sa stanovima u ostalim splitskim četvrtima.⁵⁵ Riječ je o transformacijama koje su zasigurno bile odgovor na modernizaciju načina života te na stambene potrebe novih generacija Varošana, kao i na nagli razvoj industrije turizma. Naime, 1986. godine Hrvatska postiže rekordnih 68 milijuna noćenja, od koji su 60% ostvarili inozemni gosti.⁵⁶ Empirijska analiza podataka iz arhive odobrenih lokacijskih dozvola otkriva da dinamika graditeljskih zahvata u Varošu prati trend općeg povećanja turističkih kapaciteta. Arhivski podaci pokazuju da je 1984. godine izdan dotad rekordan ukupni broj lokacijskih dozvola (njih 42), a već sljedeće godine i daleko najveći broj dozvola za dogradnje (njih ukupno 18).

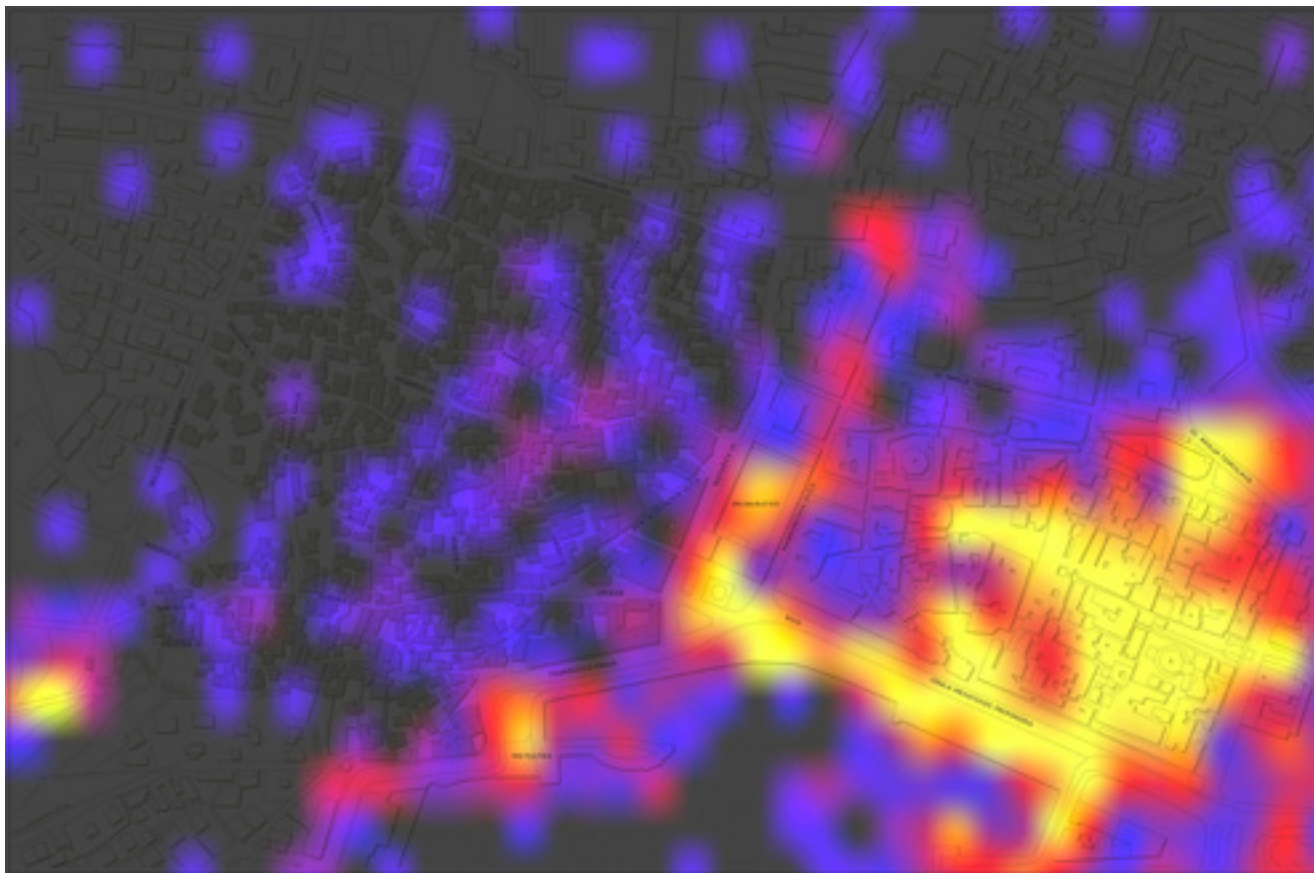
Usprkos činjenici da je stambeni prostor kao sredstvo ostvarivanja prihoda u razdoblju socijalizma predstavljao svojevrsan tabu, fenomen „apartmanizacije” postojećeg stambenog fonda odvija se usporedno s vidljivim, planskim povećanjem turističkih kapaciteta tijekom druge polovice šezdesetih godina nadalje. Čak i Slobodan Bjelajac, u spomenutoj studiji iz 1969. godine, navodi da se 4% svih bespravničkih objekata već tada iznajmljuje, uspr-

kos njihovom niskim graditeljskim standardima.⁵⁷ Bjelajac svoje istraživanje provodi u rubnim dijelovima grada i u njegovoj okolini, pa je moguće pretpostaviti kako je broj objekata za iznajmljivanje u gradskom centru bio daleko veći, te da je eksponencijalno rastao. Zbog velikog broja neprijavljenih gostiju, službene statistike ne pružaju realnu sliku stanja, no u svojoj knjizi *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Igor Duda iznosi podatak da je početkom osamdesetih godina čak 25.5% ukupnih smještajnih kapaciteta u Hrvatskoj bilo u privatnom vlasništvu.⁵⁸ Taj je fenomen krajem osamdesetih godina postao toliko izražen, da Duško Kečkemet, u jednom od svojih novinskih članaka iz 1987. godine, iznosi distopijski scenarij prelaska čitavog Varoša u privatno vlasništvo bogatoga Amerikanca koji sve njegove stanovnike iseljava u novogradnje, a čitavo to područje pretvara u ekskluzivni hotel za strance.⁵⁹ Tim člankom Kečkemet sa zapanjujućom točnošću nagovještava procese koji uvelike određuju današnju sliku Varoša.⁶⁰

Prostor Varoša nakon 1990. godine

Nakon 1990. godine dolazi do dramatičnih promjena društveno-političkog uređenja i rastakanja institucionalnih okvira unutar kojih se odvijalo planiranje i razvoj gradskog prostora još od 1948. godine.⁶¹ Zajedno s državnim uređenjem, transformira se i hijerarhija administrativno-političke organizacije prostora, a iz vida se gubi gravitacijska zona grada temeljena na industrijskim i društvenim funkcijama i resursima. Štoviše, gubi se i svijest o potrebi društvenog upravljanja gradskim resursima, a grad postaje poprište kaotične prostorne ekonomije obilježene privatizacijom, društveno-ekonomskom tranzicijom i izostankom planskih dokumenta i uz njih vezanih zakonskih regulativa. Takvo stanje rezultira novim valom bespravne gradnje, što se odražava i na nove graditeljske zahvate u Varošu.

Splitsko Gradsko poglavarstvo donosi stoga 1997. godine *Smjernice za uređenje prostora Varoša*, kao odgovor na „desetgodišnje nagrdivanje karakteristične strukture pučkog graditeljstva.”⁶² U uvodu toga dokumenta navodi se kako unutar novog društvenog uređenja nije moguće izraditi cjelovit prostorni plan Varoša, prvenstveno zbog „isprepletene i usitnjene mreže vlasničkih odnosa.”⁶³ Nadalje se ističe kako se u prethodnom razdoblju od vlasnika objekata upisanih u registar spomenika kulture zahtijevalo da snose sve troškove obnove, uvjetovane upotrebom specifičnih materijala i konstrukcija koji su značajno podizali troškove. Stoga su se, unatoč „rela-

7. Toplinska karta prikazuje odnos povijesne gradske jezgre i Varoša s obzirom na područja turističkih atrakcija. Tople boje označavaju gradijente veće koncentracije digitalno ubiciranih (*geotag*) korisničkih fotografija, a hladnije boje područja s manje fotografija. Na neobojanim područjima nisu snimljene fotografije. Kartografska podloga datira iz 2014. godine (katastarski plan Splita), (izvor: <http://www.sightsmap.com>, pristupljeno i grafički obrađeno u kolovozu 2014. godine. Cjeloviti dizajn karte: D. Prizmić)

*Thermographic map comparing the historical core of Split and the Varoš district with regard to tourist attractions. Warm colours mark the gradients of higher concentration in the digitally localized (*geotag*) user photographs, while cold colours show areas with fewer photographs. The unmarked areas are those where no photographs have been taken. The basic cartographic layer was produced in 2014 (cadastre map of Split)*

ativnom respektu upravnih postupaka provedenih u tim cjelinama odobravanjem projekta koji su zadovoljavali zaštitu integriteta objekata i prostora”, realizacija građevinskih zahvata često odvija proizvoljno, mimo zadanih materijala i tipova konstrukcija.⁶⁴ Ambijentalna vrijednost i integritet Varoša na taj su se način kontinuirano narušavali kroz dugi vremenski period, čak i onim intervencijama koje su prethodno odobrene svim obaveznim zakonskim procedurama.⁶⁵

Umjesto cjelovitog plana zaštite predviđenog Zakonom iz 1970. godine, *Smjernicama za uređenje prostora Varoša*, predlaže se segmentiranje prostora na mikrozone kako bi se povećala mogućnost usuglašavanja interesa vlasnika s gradskim službama. Predložene su ukupno 94 mikrozone organizirane unutar tri kategorije (A, B, C), a svaki objekt je dodatno kategoriziran s obzirom na njegovu spomeničku i ambijentalnu vrijednost (I, II, III kategorija).⁶⁶ Objekti

prve i druge kategorije ušli su program zaštite te se za njih sugerirala sanacija i rekonstrukcija, uz moguće izmjene tlocrtno dispozicije, dogradnje i nadogradnje, a na temelju konzervatorske procjene.⁶⁷ Kompleksi i objekti treće kategorije našli su se izvan toga zaštitnog režima te su se mogli mijenjati sukladno urbanističko-arhitektonskoj studiji pojedine zone u kojoj se nalaze.⁶⁸

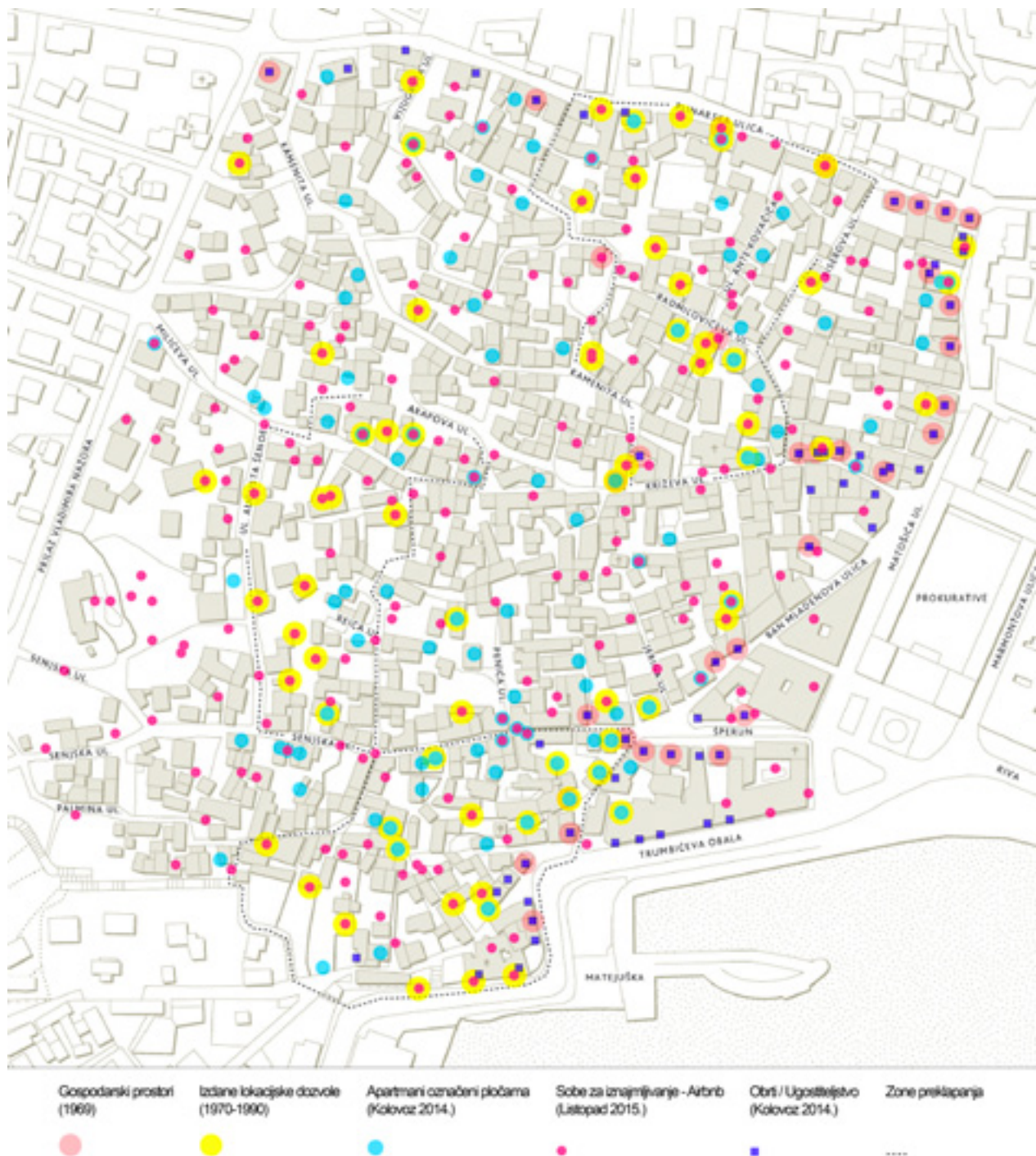
Sustav zaštite uveden *Smjernicama* bio je složen, mjestimično kontradiktoran i stoga teško provediv. Prijelaz iz homogenog sustava zaštite (koji je postojao od 1970. godine) na novu, hijerarhijsku organizaciju prostora kroz različite vrijednosne kategorije objekata i zona, korespondira s razdobljem tranzicije, obilježenim izostankom generalnog urbanističkog plana te stihijskom gradnjom, kako u Varošu, tako i mnogim drugim četvrtima, posebno onima na gradskoj periferiji. S pravnog stajališta, novim sustavom zaštite, koji zamjenjuje prethodni, preven-

tivni sustav zaštite cjelovite aglomeracije Varoša, otvoren je prostor za daleko slobodnije graditeljske zahvate i intervencije. Naposljetku, *Smjernicama* se ne uvodi eksplicitna zaštita objekata i zona, već se definiraju zone i objekti koji su „od interesa službi zaštite”, dok se zone i objekti izvan toga interesa mogu slobodno mijenjati, rušiti te nanovo graditi.

Loša kvaliteta otiska kartografskoga prikaza režima uređenja prostora Varoša objavljenog unutar *Smjernica* tek neznatno pojašnjava pozicioniranje pojedinih objekata u određene mikrozone te međusobne prostorne odnose osnovnih kategorija objekata. Budući da prikazuje hijerarhijsku kategorizaciju objekata prema njihovoj tadašnjoj vrijednosti, taj kartografski prikaz nudi vrlo zanimljivu sliku stanja u prostoru nakon 1990. godine. Ako toj karti dodamo i podatkovni sloj valorizacije pojedinačnih objekata izveden iz konzervatorske dokumentacije nastale 1969. godine, moguće je pobliže razmotriti promjene vrijednosti tih objekata, ali i promjene njihovog konzervatorskog tretmana. Karta na Slici 6. tako pokazuje da se većina objekata koji su, prema dokumentaciji iz 1969. godine, bili predviđeni za uklanjanje zbog svoje neusklađenosti s ambijentalnim vrijednostima okruženja, 1997. godine i dalje nalaze na istom mjestu. Štoviše, prema *Smjernicama* iz te godine, značajan broj takvih objekata uključen je u kategoriju „sklopova i zgrada posebnih arhitektonskih karakteristika i tradicionalne izgradnje, koji su zbog svojeg položaja uočljive na karakterističnim vizurama, kao i sklopove i zgrade koji su u matrici naselja interesantne sa stanovišta spomeničke zaštite te dokumentirane u prvim katastrima iz devetnaestog stoljeća.”⁶⁹ Nadalje, dio objekata koji su 1969. godine valorizirani kao neutralni ili kao pučka arhitektura skromnih arhitektonskih vrijednosti, *Smjernicama* su uključene u prvu kategoriju zaštite. S druge strane, značajan broj objekata iz srednjovjekovnog sloja i objekata najveće ambijentalne vrijednosti prema konzervatorskoj procjeni iz 1969. godine, novim je dokumentom isključen iz prve kategorije zaštite.

Temeljem kartografskog prikaza na Slici 6. može se, dakle, utvrditi širenje polja interesa službe zaštite na objekte koji u prethodnim razdobljima imali oznaku niže graditeljske vrijednosti ili čak potpunog nesklada s ambijentom te sužavanje režima zaštite najvrjednijih objekta. Ovaj zaključak upućuje ne samo na promjenjivost ambijentalne vrijednosti, već i na nestabilnost samog poimanja ambijentalne vrijednosti unutar obuhvata Varoša. Vrijednosna problematika specifična za taj prostor ostala je nepromijenjena do današnjih dana i zasigurno ne olakšava provedbu dugoročne, konzistentne konzervatorske politike, mahom oslonjene na sve rjeđe izvorne slojeve i vrijednosti pučkih arhitektonskih sklopova i ambijenata.

Unatoč različitim inicijativama zabilježenim već krajem osamdesetih godina, prvi važeći Generalni urbanistički plan Splita donesen je tek 2006. godine.⁷⁰ Iako je izrađen u digitalnoj vektorskoj grafici, logika toga GUP-a ne razlikuje se previše od plana iz pedesetih godina. Ovaj su put umjesto crvenih, dominantna žuta polja, koja označavaju prostor mješovite namjene (M) unutar koje se nalazi i Varoš (kategoriziran kao M1 – prostor pretežito stambene, mješovite namjene). GUP iz 2006. godine smjestio je Varoš unutar zone obuhvata preventivne zaštite, no značajne promjene na tom planu dogodile su se izmjenama i dopunama GUP-a iz 2012. godine.⁷¹ Tim promjenama, stara gradska jezgra sa svojim antičkim i srednjovjekovnim slojem unutar perimetra baroknih gradskih bedema izgrađenih u sedamnaestom stoljeću kategorizirana je kao zona potpune zaštite povijesnih struktura (zona A). Unutar nje primjenjuje se režim najstrože zaštite povijesnih struktura, koji ne dopušta zamjensku gradnju, a potencijalne intervencije odnose se samo na sanaciju postojećeg stanja.⁷² Varoš, kao i ostala pučka predgrađa, zajedno s nekim gradskim četvrtima izgrađenim u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, ulaze u zonu zaštite B – djelomična zaštita povijesnih struktura. Tim sustavom zaštite čuvaju se vrijedne zaokružene urbanističke cjeline s pojedinačno zaštićenim građevinama. Odluka o donošenju *Ciljanih izmjena i dopuna Generalnog urbanističkog plana Splita*, unutar zone B uvjetuje „zaštitu i očuvanje osnovnih elemenata povijesne planske matrice i karakterističnih skupina građevina, pojedinih građevina i drugih, značajnih za ukupnost kulturno – povijesne cjeline, a prije svega oblika građevina i sklopova, gabarita i povijesnih sadržaja”.⁷³ Istovremeno, u Odluci se navodi da su „unutar ove zone, ovisno o valorizaciji građevine prihvatljive metode adaptacije, pregradnje, redizajna, sanacije, restauracije, konzervacije, konzervatorske i urbanističke rekonstrukcije, interpolacije (oblikovanjem i materijalima usklađene s tradicionalnom arhitekturom), prezentacije, dekompozicije i integracije u svrhu povezivanja povijesnih s novim strukturama i sadržajima koji proiđu iz suvremenih potreba”.⁷⁴ Tim izmjenama GUP-a, a koje je Ministarstvo kulture 2013. godine potvrdilo *Rješenjem o utvrđivanju Kulturno-povijesne cjeline grada Splita*,⁷⁵ konzervatorski je pristup zaštite Varoša iz homogenog te potom hijerarhiziranog, prešao u fragmentirani sustav unutar kojeg se konzervatorske odluke o graditeljskim zahvatima donose sukladno procijenjenoj vrijednosti svakog pojedinog objekta te, kako je istaknuto, sukladno suvremenim potrebama, odnosno partikularnim razvojnim planovima vezanim za svaki pojedini objekt.⁷⁶

8. Karta prikazuje pozicije gospodarskih prostora u Varošu 1969. godine preklapljene s pozicijama obrta i ugostiteljskih objekata zabilježenih 2014. godine. Također, karta prikazuje izbor odobrenih lokacijskih dozvola za prostor Varoša, a koje se preklapaju s točkama koje označavaju turistički smještaj mapiran 2014. i 2015. godine. Kartografska podloga datira iz 2014. godine (na temelju katastarskog plana Splita) te na njoj nisu ucrtani recentnije izgrađeni objekti u kojima se tijekom prikupljanja podataka već iznajmljivao turistički smještaj. Ovakvi slučajevi vidljivi su kraj ugla Senjske ulice i Prilaza Vladimira Nazora (izvor: Arhiv konzervatorskog odjela u Splitu, Državni arhiv u Splitu, terensko istraživanje, www.airbnb.com. Dizajn osnovne kartografske podloge: D. Prizmić. Digitalno ubiciranje: F. Dumandžić, D. Prizmić, N. Bojić)

Map showing the areas of economic importance in Varoš in 1969, with juxtaposed sites of catering and trade localities documented in 2014. The map also shows a selection of location permits issued for the Varoš district, which coincide with the tourist accommodation facilities mapped in 2014 and 2015. The basic cartographic layer was produced in 2014 (based on the cadastre map of Split); therefore, recently built structures, where accommodation was offered to tourists even during our data collection, are not included. Such cases are evident next to the corner of Senjska Street and Vladimira Nazora Drive

U sadašnjem društvenom i ekonomskom kontekstu, suvremene potrebe i privatni investicijski planovi uvelike ovise o turističkoj dinamici. Prema Državnom zavodu za statistiku, Hrvatska je 2016. godine ostvarila 78 milijuna noćenja,⁷⁷ a Split već niz godina figurira kao atraktivna urbana mediteranska destinacija, posebno popularna među mlađom generacijom turista.⁷⁸ Istovremeno s povećanjem broja noćenja, u Splitu se kontinuirano povećava i potreba za smještajnim jedinicama pa je tako početkom 2014. godine zabilježeno udvostručenje broja kreveta s obzirom na prethodnu godinu.⁷⁹ Taj trend snažno se odražava na ekonomiju grada i lokalnu investicijsku klimu. Priljev svježeg kapitala osjeća se u čitavom urbanom tkivu, a Dioklecijanova palača s užim gradskom centrom žarišna je točka njegove akumulacije i reprodukcije. S jedne strane, turizam vrši povećani pritisak na gradske i državne institucije, posebno na konzervatorsku službu, a s druge strane na sam prostor grada kroz povećani protok ljudi i roba te novi val graditeljskih zahvata – legalnih i ilegalnih. Zbog guste izgrađenosti urbane strukture, značajan broj intervencija manje je vidljiv ili potpuno skriven od očiju javnosti. Opseg i drastičnost tih intervencija otkrivaju tek internetske stranice specijalizirane za pretraživanje turističkog smještaja koje potencijalnim gostima prezentiraju suvremene interijere starih varoških kuća.⁸⁰ Turistički trendovi utječu i na mikroekonomiju Varoša koja se također prilagođava „suvremenim potrebama”. Pritom se konsolidira novi ekonomski teritorij u kojem atraktivnost javnog prostora, baštine i urbanog ambijenta figurira kao osnovni resurs ekonomske eksploatacije, pretvarajući Varoš, kao i čitav centar grada u prostor turističke monokulture.

Karta na Slici 7. otkriva gradijente atraktivnosti povijesnog centra grada i to kroz vizualizaciju koncentracija digitalno ubiciranih (*geotag*) fotografija koje su korisnici, većinom inozemni gosti, učitali u internetsku platformu za dijeljenje fotografija *Panoramio*. Karta očekivano otkriva najveće koncentracije snimljenih fotografija u Dioklecijanovoj palači, na Rivi i na Trgu Republike (Prokurativama), odnosno na prostorima s najvećom koncentracijom spomenika, povijesnih ambijenata i urbanih sadržaja. Zanimljivo je primijetiti da tek dvije lokacije izvan gradske jezgre otkrivaju povećanu koncentraciju fotografija – ribarska lučica Matejuška i okolni dio Trumbićeve obale, te najviša točka na jugozapadnom rubu Varoša (Vidilica) – koje nude karakteristične vizure grada. Unutar perimetra Varoša, tek je nekoliko područja s zamjetnijom koncentracijom fotografija mahom vezanih uz otvorene prostore i karakteristične ambijente (Matejuška, Križeva ulica). Toplinski prikaz na Slici 7.

sugerira da osim nekoliko spomenutih područja, Varoš ne izaziva značajniji interes posjetitelja te je sasvim podređen atraktivnosti stare gradske jezgre. Ipak, odnos Varoša i povijesne gradske jezgre pobliže pojašnjava tek sljedeća karta na Slici 8.

Podaci prikupljeni terenskim mapiranjem današnjih namjena prostora unutar Varoša ukazuju na nedvojbenu dominaciju funkcije privatnog turističkog smještaja (apartmani, sobe –108 jedinica).⁸¹ Taj je broj dobiven terenskim bilježenjem službenih oznaka turističkih smještajnih jedinica istaknutih na objektima unutar perimetra Varoša. No, uvidom u internetske servise koji nude digitalno ubicirani pregled dostupnih soba i apartmana, utvrđeno je kako je broj smještajnih jedinica u Varošu čak dvostruko veći od broja oznaka istaknutih u prostoru. U nastojanju da se prilagode turističkoj funkciji, mnogi od tih objekata zahtijevali su značajne adaptacije i dogradnje koje nisu isključivo novijega datuma.

Karta na Slici 8. prikazuje relaciju lokacija spomenutih smještajnih jedinica s prostornim podacima graditeljskih zahvata zabilježenih u prethodno obrađenoj arhivi lokacijskih dozvola, pri čemu se otkrivaju tri zone preklapanja. Najgušća se nalazi s južne strane Varoša, orijentirana prema atraktivnoj lučici Matejuški. Iz prikaza na Slici 6. vidljivo je kako je taj prostor uglavnom obuhvaćao cjeline arhitektonske ili ambijentalne vrijednosti te pučku arhitekturu, koje su *Smjernicama* iz 1997. godine mahom uvrštenu u prvu kategoriju zaštite. Druga zona preklapanja smještena je nešto sjevernije, omeđena ulicama Augusta Šenoe, Senjskom i Arapovom, te je obuhvaćala objekte svih povijesnih razdoblja i kategorija – od najvrjednijeg srednjovjekovnog sloja do objekata koji su 1969. godine označeni kao nagrada ambijentalnih vrijednosti. Prema karti na Slici 8., treća zona preklapanja, omeđena Križevom, Plinarskom i Kamenitom ulicom, osim nekoliko vrjednijih srednjovjekovnih sklopova, uglavnom sadrži neutralne ili ambijentalno neprilagođene objekte, posebice one u smjeru Plinarske ulice, koja je uvijek bila gospodarski aktivna. Zanimljivo je primijetiti da je upravo unutar tih triju zona povećane graditeljske i turističke aktivnosti snimljena i glavnina fotografija unutar perimetra Varoša, a čije su koncentracije prikazane na toplinskoj karti (Slika 7.).

Istovremeni uvid u tri prethodna kartografska prikaza razvijena za potrebe ovoga članka upućuje na mogućnost uspostavljanja odnosa između konzervatorskih procjena vrijednosti varoških ambijenata (Slika 6.), valorizacije njihove turističke privlačnosti (Slika 7.) te spremnosti stanovnika da, s obzirom na ta dva činitelja, kontinuirano transformiraju svoj životni prostor (Slika 8.). Kritički sagledani kao cjelina, ti kartografski prikazi otkrivaju da-

našnji Varoš kao proizvod dijalektičnog odnosa triju paralelnih fenomena: konzervatorskih politika, društvenih i ekonomskih datosti te graditeljskih praksi njegovih stanovnika, koje, kako je istaknuto, pokazuju veću ovisnost o ekonomskim faktorima, nego o slovu zakona.

Naposljetku, karta na Slici 8. omogućava uvid u prirodu recentne prostorne transformacije, koja zbog broja i rasprostranjenosti turističkih djelatnosti, prelazi iz arhitektonskog (soba unutar objekta) u urbanističko mjerilo (smještajni objekti unutar urbane strukture). Naime, daljnjom analizom ovog kartografskog prikaza može se utvrditi da sezonski turistički ritmovi potiču tendenciju funkcionalne homogenizacije urbane strukture Varoša, koja se svojom logikom sve više približava tipologiji hotelskih objekata. Uske varoške ulice u novoj prostornoj i ekonomskoj konstelaciji postaju „hodnici” kojima se dolazi do „soba” označenih u digitalnom ili fizičkom prostoru. Pritom se ugostiteljski i poslovni prostori, čija prostorna dispozicija kontinuirano od kraja šezdesetih godina (također vidljivo na Slici 8.), potpuno prilagođavaju zahtjevima turističke industrije, tvoreći funkcionalnu kontaktnu zonu Varoša s najužim gradskim centrom. Varoška aglomeracija time je reartikulirana u zbijenu turističku spavaonicu s popratnim servisima, zadržavajući pritom svoju tradicionalnu ovisnost o staroj gradskoj jezgri, no sada kao središnjoj turističkoj atrakciji.

Poput svih povijesnih situacija društvene i ekonomske tranzicije od petnaestog stoljeća naovamo, i ovu recentnu obilježava specifična demografska i migracijska dinamika. Sezonski priljev turista generira mikromigracije lokalnoga stanovništva, koje iz Varoša privremeno seli u stare obiteljske kuće u okolici Splita ili u jeftino iznajmljene stanove u rubnim dijelovima grada. Uz mikromigracije i znatan porast cijena nekretnina, može se očekivati i trajno iseljavanje dijela stanovništva iz Varoša, kao i neizbježno stvaranje novih modela iznajmljivanja prostora izvan turističke sezone. Dakle, suvremena situacija obrnula je logiku varoških migracija određenih povijesnim silnicama centra i periferije. Pogonjeni turizmom, gradijenti ekonomskih aktivnosti unutar nove turističke zone formiraju spektar točkastih prostornih zahvata i praksi koje sudjeluju u mobilizaciji šireg urbanog prostora, pretvarajući Varoš u „arenu tržišno-orijentiranog ekonomskog rasta”.⁸² Istovremeno, svi bespravni zahvati u prostoru nastali nakon posljednje legalizacije 1968. godine, normalizirani su novim Zakonom o legalizaciji iz 2012. godine,⁸³ čime je normalizirana i trenutačna društveno-ekonomska dinamika. Time je Varoš transformiran u visoko profitabilan prostor u kojem život njegovih stanovnika sve više ovisi o globalnim turističkim kreta-

njima, a vrijednost objekata o prirodi smještajnog kapaciteta, položaju unutar okolnog ambijenta i fluktuacijama na tržištu nekretnina.

Ako iste faktore uzmemo kao determinante „suvremenih potreba”, koje prema važećem GUP-u utječu na donošenje partikularnih konzervatorskih odluka, možemo zaključiti kako su i konzervatorske odluke i zahvati u prostoru neizbježan proizvod iste društveno-ekonomske logike. Metodologija kritičkog mapiranja primijenjena u ovom radu, ukazuje na potrebu izmicanja iz strogo konzervatorske pozicije, tradicionalno zadužene za zaštitu spomenika i povijesnih ambijenata, te zauzimanja dijalektičke pozicije koja cilja prostor sagledati u njegovu totalitetu.

Iz te, dijalektičke pozicije možemo se zapitati što i kako se uopće može zaštititi unutar Varoša kao monokulturog, funkcionalno homogenog prostora čija je fizička promjena u tolikoj mjeri određena turizmom? Problematika ovog pitanja postaje još složenija ako se u obzir uzme da je pojam ambijentalne vrijednosti unutar obuhvata Varoša promjenjive prirode. Kako je pokazala karta na Slici 6., s promjenom ambijenta promijenila se i vrijednost prostora, ali ne uvijek i isključivo na njegovu štetu. Dakle, vrijedni arhitektonski ambijent unutar Varoša ne mora nužno implicirati i povijesnu izvornost. Valja pritom istaknuti da je kartografski prikaz na Slici 6., koji ukazuje na tu činjenicu, nastao preklapanjem podataka iz 1969. i 1997. godine. Stoga se postavlja pitanje kako bi on izgledao danas, kada bismo mu dodali trenutno postojeći sloj ambijentalne i spomeničke vrijednosti, odnosno koliko bismo od te vrijednosti uopće bili u mogućnosti detektirati ako bismo se vodili kriterijem povijesne izvornosti, makar i u fragmentima.

S druge strane, moguće unaprjeđivanje ambijentalne vrijednosti ne mora nužno implicirati očuvanje i unaprjeđivanje društvenih vrijednosti prostora. Slijedom metodologije na kojoj se temelje objašnjenja ponuđena u ovom članku, možemo postaviti pitanje kako bi suvremeni sloj valorizacije korespondirao sa zahvatima zabilježenim u arhivi lokacijskih dozvola od 1990. godine te kako bi frekventnost pojedinih kategorija zahvata (adaptacije, rekonstrukcije, dogradnje, ugostiteljstvo, itd.) korespondirala sa širim ekonomskim i demografskim statistikama posljednjih desetak godina, a posebno onima najnovijeg razdoblja koje se tiču turizma. Naime, ubicirani podaci o dostupnim smještajnim jedinicama prikazani na Slici 8. datiraju iz listopada 2015. godine (202 točke), a već recentniji podaci iz listopada 2016. godine za isti prostorni obuhvat ukazuju na značajno povećanje kapaciteta (304 točke).⁸⁴ Štoviše, ista karta otkriva da se turističke aktivnosti odvijaju unutar objekata koji uopće nisu ucrtani na važećem katastarskom planu, ni na važećem GUP-u.

Drugim riječima, urbanistički i konzervatorski instrumenti i politike, barem u svom aktualnom obliku, teško mogu pratiti dinamiku promjena u prostoru. Priroda ovih promjena, odnosno daljnja točkasta proliferacija turističke monokulture, postavlja zahtjeve za izradom podatkovnog sustava za kontinuirani monitoring prostornih fenomena u realnom vremenu u kojem bi spomenuti podaci o funkcijama predstavljali tek jednu od njegovih mnogih preklapljenih razina.⁸⁵ Naposljetku, ovakav bi pristup mogao pružiti i odgovor na pitanje što je i kako vrijedno štititi u Varošu. Karte nastale metodologijom kritičkog mapiranja upućuju na zaključak da to svakako nisu isključivo vrijedni objekti i ambijenti, već sam život, odnosno lokalna zajednica i društveni prostor koji nestaju brže od odavno transformiranih povijesnih struktura.

Zaključak

Temeljem iscrpnih arhivskih i terenskih istraživanja Velog Varoša, prikupljena je i digitalizirana veća količina prostornih podataka organiziranih u seriju prostorno-vremenskih slojeva. Preklapanjem tih slojeva generirana je nova kartografija Varoša, a njihovim se kritičkim iščitavanjem detektirao kontinuitet prostornih transformacija u razdoblju od pedesetih godina dvadesetog stoljeća do danas.

Mapiranje je pokazalo da su se različiti tipovi pomoćnih objekata u Varošu, legalnim i bespravnim zahvatima tijekom sedamdesetih godina, počeli postupno integrirati u postojeći korpus stambene arhitekture, čime se modernizirala tradicionalna tipologija pučke kuće. Tijekom osamdesetih i devedesetih godina, taj se proces nastavlja, dodatno potaknut sve izrazitijim zaokretom stanovnika Varoša prema turističkoj industriji, koja u sadašnjem trenutku u cijelosti određuje ekonomsku prirodu varoške mikrolokacije pretvorene u funkcionalno homogenu prostornu strukturu.

Konzervatorske politike u istom su se razdoblju kretale u suprotnom smjeru, prelazeći put od homogenog sustava zaštite iz sedamdesetih godina, preko hijerar-

hiziranog sustava usporednog procesu društveno-političke tranzicije devedesetih godina, do današnjeg, potpuno fragmentiranog režima zaštite temeljem kojeg se odluke o graditeljskim zahvatima donose partikularno, s obzirom na procijenjenu vrijednost objekta i na suvremene ekonomske i kulturalne potrebe. Preklapanje kartografskih (podatkovnih) slojeva također je ukazalo na promjene samoga poimanja ambijentalne vrijednosti objekata i prostornih sklopova unutar povijesne aglomeracije Varoša, što, uz pritisak suvremenih ekonomskih procesa, otežava donošenje i provođenje konzistentne konzervatorske politike. Metoda kritičkog mapiranja ukazala je i na potrebu mišljenja prostora u njegovu totalitetu, kroz istovremeni obuhvat svih njegovih društvenih, ekonomskih, urbanističkih i konzervatorskih dimenzija, koje se nalaze u kontinuiranom dinamičkom i dijalektičkom odnosu.

Naposljetku, valja istaknuti da je unutar ovog članka obuhvaćen tek dio mapiranih fenomena. Analiza fenomenoloških dimenzija prostora, relacije između digitalnog (društveno umreženog) prostora i javno dostupnog prostora, kao i specifičnija analiza ovisnosti prostornih transformacija i ekonomskih fluktuacija unutar mikrolokacije Varoša, predmet su naredne faze ovog istraživanja. Postojeći kartografski prikazi time bi se nadopunili novim slojevima podataka, a s konačnim ciljem što cjelovitijeg razumijevanja prostora Varoša i detektiranja mogućih polazišta za njegovu inkluzivniju zaštitu i održiviji daljnji razvoj.

Zahvale

Autor želi zahvaliti kolegicama i kolegama Ivi Raić Stojanović, Matku Matiji Marušiću, Sandi Bulimbašić, Ivanu Viđenu te posebno dr. sc. Ljiljani Kolešnik na sugestijama i komentarima, kao i anonimnim recenzentima na korisnim kritikama. Također, autor želi zahvaliti kolegama Damiru Prizmiću i Frani Dumandžiću na dugotrajnoj diskusiji o tehničkim i metodološkim aspektima mapiranja te zajedničkom terenskom radu i suradnji na izradi pojedinih kartografskih prikaza.

Bilješke

- ¹ GRGA NOVAK, *Povijest Splita*, knjiga treća, Split, 1957., 402.
- ² Do sedamnaestog stoljeća mnoge kuće u Varošu bile su izgrađene od drveta, na što upućuje i najvažniji prikaz Splita toga razdoblja na karti vojnog inženjera Giuseppea Santinija iz 1666. godine, a koja nalazi se u zbirci Muzeja grada Splita.
- ³ Katastarski planovi te prateća dokumentacija nalaze se u Arhivu mapa za Istru i Dalmaciju, u Državnom arhivu u Splitu. Pogledati: NATAŠA BAJIĆ-ŽARKO, *Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju: katastar Dalmacije 1823. – 1975.: inventor*, Zagreb, Split, 2006.
- ⁴ ANITA ERCEGOVIĆ, *Pučka arhitektura starih splitskih predgrada*, Split, Književni krug, 2002., 20
- ⁵ SANJA KLEMPIĆ, Razvoj stambenih naselja Splita nakon Drugog svjetskog rata. *Hrvatski geografski glasnik*, 66/2 (2004.), 104.
- ⁶ Na to nas upućuje perspektivni prikaz Splita iz 1926. godine na kojem se vidi da Varoš i dalje figurira kao gradsko predgrađe većinom okruženo poljima koja su obrađivali mnogi tadašnji Varošani. Pogledati: Split, plan grada, Izdanje Putničkog ureda Split; Beograd: Balkan Mentor, 1926. Digitalizirana verzija ovog prikaza grada je dostupna na sljedećoj poveznici: https://issuu.com/gkmm/docs/split_plan_grada_1926 (Pristupljeno 12. veljače, 2017.).
- ⁷ Posebnu ulogu u povijesti splitske industrije odigrala je proizvodnja cementa vezana uz tupinolome u splitskoj okolici. Pogledati: DUJMO ŽIŽIĆ, *Povijest industrije cementa u Dalmaciji: 150 godina suživota*, Split, 2015.
- ⁸ O utjecaju turističke monokulture na suvremeni život povijesnih dalmatinskih pogledati: IVO BABIĆ, Povijesne jezgre dalmatinskih gradova i njihova sudbina, *Prelogova baština danas (Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Dubrovniku 28.-29. studenoga 2009.)*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2013., 114-130. O utjecajima turističke monokulture unutar šireg društvenog i ekonomskog konteksta Splita pogledati: ANITA LUNIĆ, *Split – proturječna turističke transformacije*. Bilten.org. <http://www.bilten.org/?p=1481> (Pristupljeno 20. veljače, 2017.).
- ⁹ Prilog poznavanju srednjovjekovnih crkvice u Varošu dali su, uz ostale, Cvito i Igor Fisković: CVITO FISKOVIĆ, Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu, *Historijski zbornik*, III (1949.), 211-221.; IGOR FISKOVIĆ, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kraj Splita, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* (1970.), 165-194. Prilog poznavanju pučke arhitekture i pučkih arhitektonskih ambijenata u Varošu dala je Anita Ercegović: ANITA ERCEGOVIĆ, *Pučka arhitektura starih splitskih predgrada*, Split, 2002. Kraće doprinose općoj povijesti prostora Varoša dao je Duško Kečkemet u svojim novinskim člancima i knjigama, posebno recentnoj: DUŠKO KEČKEMET, *Stari Split od kantuna do kantuna*, Zagreb, 2009., te Edo Šegvić: EDO ŠEGVIĆ, *Naš dil Mediterana*, Split, 2002. Opširniju povijest Velog Varoša u kontekstu opće povijesti Splita donosi Grga Novak u: GRGA NOVAK, *Povijest Splita*, Split, 1957., a kulturnu povijest monografija *Veli Varoš: u povodu 1700 godina grada Splita*, Split, 2005. koju je objavila Udruga Matejuška.
- ¹⁰ Povijesna aglomeracija Velog Varoša obrađena unutar ovog članka podrazumijeva prostor omeđen Matošićevom i Plinarskom ulicom, Prilazom Vladimira Nazora, Trumbićevom obalom i Marjanskim skalama.
- ¹¹ Projekt mapiranja Varoša iniciran je tijekom međunarodne, interdisciplinarnе radionice „Akupunktura grada” 2013. godine kada autor zajedno s arhitektom Franom Dumandžićem i dizajnerom Damirom Prizmićem pokreće dugotrajnu suradnju na razvoju metodologije mapiranja prilagođene složenim povijesnim urbanim sredinama poput splitskog Varoša. U periodu nakon spomenute radionice nastaju prve serije kartografskih prikaza, koji se kontinuirano osvježavaju i nadopunjavaju novim terenskim i arhivskim podacima. Za potrebe članka korištena je arhivska grada iz Državnog arhiva u Splitu (arhivski fond Urbanističkog zavoda Dalmacije), arhiva Konzervatorskog odjela u Splitu te arhiva Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. Također, ekstenzivno su korišteni podaci prikupljeni mapiranjem na terenu (kolovoz 2013. – kolovoz 2014. godine), digitalni prostorni podaci preuzeti direktno s internetske platforme *Airbnb* (listopad 2015. godine) te internetske platforme *Sightmap* (kolovoz 2014. godine).
- ¹² JAMES CORNER, The Agency of Mapping, u: *Mappings*, (ur. Denis E. Cosgrove), London, 1999., 223.
- ¹³ „Urbanistički centar Dalmacije”, osnovan 1947. godine, preimenovan je u „Urbanistički biro”, odnosno u „Urbanistički zavod Dalmacije” (URBS) 1966. godine. Osnutak Urbanističkog centra te izrada prvog urbanističkog plana Splita, poklapa se s razdobljem prvog Petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede FNRJ (1947. – 1951.), koji ključno određuje ekonomske prilike u Jugoslaviji u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Direktivni urbanistički plan, kao i opis njegova razvoja između 1951. i 1961. godine, obavljen je u časopisu URBS. Pogledati: BUDIMIR PERVAN, Direktivni urbanistički plan iz 1951., *URBS*, 6 (1966.), 35-45., te u časopisu *Arhitektura* iz 1951. „Direktivna regulaciona osnova grada Splita”, *Arhitektura*, 5-8 (1951.).
- ¹⁴ U travnju 1946. godine otvorena je Lička željeznička pruga Zagreb-Split koja nije bila u funkciji od 1942., a od 1945. do 1947. godine obnavlja se i nadograđuje brodogradilište „Vicko Andrić”. Iste godine izgrađeni su prvi objekti u Tvornici plastičnih masa „Jugovinil” u Kaštel Sućurcu. Pogledati: SLAVKO MULJAČIĆ, Izgradnja Splita 1944. – 1969., *URBS*, 8 (1969.), 50-52.
- ¹⁵ BUDIMIR PERVAN (bilj. 13), 43.
- ¹⁶ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Reflections on the history of Dalmatian culture and art in the immediate post-war period, *Il Capitale Culturale*, XI (2016.), 906.
- ¹⁷ Državni Arhiv u Splitu (dalje DAS), 2.3.1., 143. Generalni urbanistički plan Splita, 1. knjiga, 1971., 95-96.
- ¹⁸ SLAVKO MULJAČIĆ (bilj. 14), 17.
- ¹⁹ BERISLAV KALOGJERA, Razvitak Direktivnog plana od 1951. do 1961. za područje grada, *URBS*, 6 (1966.), 45-54.
- ²⁰ Dragutin Matošić bio je direktor Urbanističkog zavoda Dalmacije od 1970. do 1985. godine.

- ²¹ Stalna konferencija gradova i općina SFRJ osnovana je 1953. godine kao organizacija i serija događanja koji su okupljali eksperte na polju arhitekture, urbanizma, graditeljstva te predstavnike lokalne samouprave, a s ciljem rasprave o iskustvima, praksama i fenomenima vezanim za komunalno upravljanje i urbanizaciju u Jugoslaviji.
- ²² NICHOLAS R. LANG, *The Dialectics of Decentralization: Economic Reform and Regional Inequality in Yugoslavia*, *World Politics*, 27-03 (1975.), 320.
- ²³ U Splitskoj regiji se investicije 1967. godine učestvostručuju u odnosu na investirana sredstva 1961. godine, DAS, 2.3.1.1970. Generalni urbanistički plan Splita, 103.
- ²⁴ Split je u razdoblju od 1962. do 1968. ostvario ukupni porast noćenja s 676.495 na 1.190.479. DAS, 2.3.1.1970. Regionalni plan Splita, 50.
- ²⁵ Regionalni prostorni plan „Južni Jadran” završen je 1969. godine, a više o „Jadranskim projektima” piše Vladimir Mattioni. Pogledati: VLADIMIR MATTIONI, *Jadranski projekti: Projekti Južnog Jadrana i Gornjeg Jadrana 1967. – 1972.* Zagreb, 2003.
- ²⁶ BRANISLAV KRSTIĆ – DUŠAN PAJOVIĆ. *Zakonodavstvo urbanizma, arhitekture, baštine, prostornog uređenja, čovjekove sredine.* Beograd: Naučna knjiga, 1987., 49.
- ²⁷ DAS, 2.3.1.123. SLOBODAN BJELAJAC, *Bespravna stambena izgradnja u Splitu*, Split, Urbanistički zavod Dalmacije, 1970., 20.
- ²⁸ DAS, 2.3.1.123. SLOBODAN BJELAJAC (bilj. 27), 76.-77.
- ²⁹ FRANKO OREB, Zaštita pučkog predgrađa Veli Varoš u Splitu: metodološki postupak pri izradi konzervatorske dokumentacije kao prilog za izradu provedbenog urbanističkog plana, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 1 (1975.), 70.
- ³⁰ DUŠKO KEČKEMET, Težački Varoš – Naselje koje nestaje, u: *Borba za grad*, Split, 2003., 439.
- ³¹ DAS, 2.3.1.123. SLOBODAN BJELAJAC (bilj. 27), 76.
- ³² TOMISLAV MARASOVIĆ, Razvoj stambene kuće u Splitu, *Zbornik društva Inženjera i tehničara*, Split, 1958. 101.-102. Detaljnije o tipologiji pučke kuće Varošu piše A. Ercegović. Pogledati: ANITA ERCEGOVIĆ (bilj. 4)
- ³³ DUŠKO KEČKEMET (bilj. 30), 439.
- ³⁴ DAS, 2.3.1.123. SLOBODAN BJELAJAC (bilj. 27), 26.-30.
- ³⁵ Izmjene i dopune toga zakona objavljene su Zakonom o izmjenama Zakona o zaštiti spomenika kulture (NN br. 55/65) i Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture (NN br. 50/66). Temeljem čl. 26. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture dana 30. siječnja 1967. godine Zakonodavno pravna komisija Sabora SRH utvrdila je pročišćeni tekst Zakona o zaštiti spomenika kulture koji je potom objavljen u Narodnim novinama (NN br. 7/67). Deset godina kasnije izrađena je nova verzija pročišćenog teksta tog zakona (NN 25/77.). VINKO MLADINEO (ur.), *Zbirka propisa iz područja zaštite kulturne i prirodne baštine*, Informator, Zagreb, 1995., 5., 39.
- ³⁶ Druga polovica šezdesetih godina je vrijeme rekoncipiranja metodologije regionalnog planiranja koja se prvi put realizira kroz projekt Južnog Jadrana (1967. – 1969.), a koja služi kao metodološka osnova za Regionalni plan Splita (1969. – 1970.), prvi Generalni urbanistički plan Splita (1970.-1978., te za Provedbeni urbanistički plan – Projekt splitski poluotok (1975.).
- ³⁷ TOMISLAV MARASOVIĆ, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split, Zagreb, Zadar, 1985.
- ³⁸ TOMISLAV MARASOVIĆ, Metodološki postupak revitalizacije historijskih urbanih centara, *Problemi tehnika zaštite historijskih urbanih centara, URBS*, (1970.), 113-137. Važno je istaknuti da ova metodologija mapiranja mora biti inicijalno sagledana kroz rad prof. Milana Preloga koji na Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu provodi pionirska istraživanja prostora temeljena na „sustavnom građenju kompleksne i inovativne teorije povijesne sredine” kako objašnjava Slavko Dakić. Pogledati: SLAVKO DAKIĆ, Prelogovo shvaćanje povijesne sredine, u: *Prelogova baština danas (Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Dubrovniku 28.-29. studenoga 2009.)*, Zagreb, 2013., 156-164.
- ³⁹ Arhiva Konzervatorskog odjela u Splitu: Split, Skupština općine Split, Pučko naselje „Varoš”, Historijsko-arhitektonske analize „Varoša” – stanje 1969., Zavod za zaštitu spomenika kulture – Split, Split 1969. Suradnici na projektu izrade konzervatorske dokumentacije (prostorne analize i crtanje): arh. tehn. Mira Radman, dipl. ing. arh. Duško Marasović, arh. tehn. Ana Balta, arh. tehn. Nenad Ivanišević, arh. tehn. Ana Peršen, arh. tehn. Ksenija Jelaska, arh. tehn. Elva Pocrnjen, arh. tehn. Đ. Barač, arg. tehn. Igor Bikić.
- ⁴⁰ Oreb navodi da Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu na temelju člana 30. stava 4. Zakona o zaštiti spomenika kulture (Narodne novine SR Hrvatske br. 7/67) donosi uredbu o preventivnoj zaštiti pučkog naselja Veli Varoš u Splitu. Broj rješenja 40-1/70 od 27. 1. 1970. Do zakona dolazi slijedom odredbi od 1967. godine kojima savezne republike dobivaju veću neovisnost, što se reflektira i u domeni zakonske prakse, a 1970. godine skupina zakona iz oblasti arhitekture, urbanizma i zaštite spomenika prelazi na republičku razinu. Član 28. ovog zakona nalaže da „radnje koje mogu prouzrokovati promjene na spomeniku ili narušiti njegov integritet mogu se poduzeti samo na osnovi prethodne dozvole nadležnog regionalnog zavoda, odnosno općinskog zavoda ukoliko je na tom području osnovan. Kao takve radnje smatraju se osobito: konzerviranje, restauriranje, dograđivanje i premještanje spomenika i drugi slični radovi, kao i podizanje i rad industrijskih, zanatskih i drugih postrojenja ili radilišta, te uopće objekata u neposrednoj blizini spomenika. Regionalni zavod, odnosno općinski zavod ukoliko je na tom području osnovan, ima pravo i dužnost da poduzme mjere osiguranja spomenika kulture.” BRANISLAV KRSTIĆ – DUŠAN PAJOVIĆ (bilj. 26), 371.-373.
- ⁴¹ DAS, 2.3.1.221. Projekt splitski poluotok: Program za provedbeni urbanistički plan – graditeljsko nasljeđe, 1975., Stambena jedinica Varoš (002). Studija je objavljena i u Godišnjaku zaštite spomenika iste godine. Pogledati: FRANKO OREB (bilj. 29), 70.
- ⁴² U studiji su objavljene tri karte: Katastarska mapa Varoša – Stanje 1875. godine (precrtano iz Arhiva mapa u Splitu), Stanje očuvanosti konstruktivnih zidova i krova (stanje 1969.), Valorizacija (stanje 1969.).
- ⁴³ DAS, 2.3.1.221. Projekt splitski poluotok: Program za provedbeni urbanistički plan – graditeljsko nasljeđe, 1975., Stambena jedinica Varoš (002), 11.
- ⁴⁴ FRANKO OREB (bilj. 29), 75.
- ⁴⁵ DAS, 2.3.1.227. Projekt splitski poluotok: Program za provedbeni urbanistički plan – stanovanje, 1975.

- ⁴⁶ Razvoj stambenih naselja u Splitu nakon Drugog svjetskog rata obradila je S. Klempić u članku iz 2004. godine, no unutar ovog rada Varoš je tek spomenut unutar cjelovitog stambenog korpusa, obrađenog uglavnom općim empirijskim (statistika), a ne detaljnijim prostornim instrumentima (karte). Pogledati: SANJA KLEMPIĆ (bilj. 5), 95-120.
- ⁴⁷ DAS, 2.5.2. SP-002, 1-3
- ⁴⁸ Šire područje unutar kojeg se odobravaju empirijski obrađene lokacijske dozvole podrazumijevalo je prostorni obuhvat od Ulice Antuna Gustava Matoša na sjeveru, Mandarinskog puta, Ulice Vatroslava Lisinskog na zapadu, Trumbičeve obale na Jugu te Ban Mladenove ulice i Matošičeve ulice na istoku.
- ⁴⁹ Prve četiri kategorije odnose se većinom na zahvate na objektima namijenjenim stanovanju.
- ⁵⁰ Zabilježen je slučaj da se jedna varoška drvodjeljska radnja prenamjenjuje u *caffe*-bar 1974. godine, a finomehaničarska u modni salon 1976. godine.
- ⁵¹ FRANKO OREB (bilj. 29), 75.
- ⁵² Iz arhivskih izvora u ovoj fazi istraživanja nije bilo moguće precizno mapirati lokacijske dozvole izdane za 1989. i 1990. godinu. Podaci za ove dvije godine stoga nisu uvršteni u kartografski prikaz na Slici 5., ali su obrađeni i prikazani unutar empirijskih analiza (ista slika). Detaljnijim uvidom u tekstualni dio dokumenta koji se odnose na ove dvije godine, može se ustvrditi da se većina traženih intervencija odnosi na rekonstrukcije i prenamjene poslovnih prostora.
- ⁵³ Pogledati: SANJA KLEMPIĆ (bilj. 5), 108.
- ⁵⁴ Dva zahtjeva ovakvog tipa zabilježena su 1985. godine (bilj. 47).
- ⁵⁵ Pogledati: SANJA KLEMPIĆ (bilj. 5), 104., 106.
- ⁵⁶ IGOR DUDA, *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Zagreb, 2010., 292.
- ⁵⁷ DAS, 2.3.1.123. SLOBODAN BJELAJAC (bilj. 27), tabela P 14
- ⁵⁸ IGOR DUDA (bilj. 56), 307.
- ⁵⁹ DUŠKO KEČKEMET (bilj. 30), 440.
- ⁶⁰ Suvremena slika Varoša uvelike je određena ponudom turističkog smještaja (apartmanima i sobama) koji se u najnovije doba posreduju preko globalno rasprostranjene internetske platforme *Airbnb* (airbnb.com) koju su osnovala dvojica Amerikanaca Brian Chesky i Joe Gebbia 2008. godine.
- ⁶¹ Tako je npr. Urbanistički zavod Dalmacije osnovan 1947. godine, pretvorbom 1993. godine postao dioničko društvo, a nakon višegodišnjih neuspješnih pokušaja sanacije i obnove, došao je pod stečaj i godine 2008. prestao s djelovanjem. Pogledati: Dragutin Matošić, *Pregled arhiva i dokumentacije Urbanističkog zavoda Dalmacije - Split (URBS) 1947-2008.*, Split, Državni arhiv u Splitu, 2012., 17-46.
- ⁶² Arhiva konzervatorskog odjela u Splitu: Split, Poglavarstvo grada Splita, *Varoš: smjernice uređenja prostora*, GISplan d.o.o., 1997., 4.
- ⁶³ Arhiva konzervatorskog odjela u Splitu (bilj. 62), 4.
- ⁶⁴ Ovi stavovi službe zaštite koji se odnose na ruralne aglomeracije obuhvaćaju i razdoblje prije 1991. godine budući da su preuzeti iz Generalnog urbanističkog plana iz veljače 1992. godine. Pogledati bilj. 62., 9.
- ⁶⁵ Iz ove pozicije treba promatrati zahvate predviđene lokacijskim dozvolama u razdoblju od 1970. do 1990. godine.
- ⁶⁶ „Kategorija A – zone u kojima će se sanacija rekonstrukcija i nova izgradnja planirati pod pretpostavkom revalorizacije i očuvanja postojeće sačuvane matrice graditeljske strukture Kategorija B – zone koje nemaju karakterističnu matricu pučke aglomeracije, a u kojima su moguće značajne transformacije i nova izgradnja, sukladno karakteristikama urbane matrice Varoša. Kategorija C – neizgrađene površine u kojima se isključuje mogućnost izgradnje.” Arhiva konzervatorskog odjela u Splitu (bilj. 62), 11.-12.
- ⁶⁷ „Za objekte prve i druge kategorije služba zaštite će odrediti konzervatorske uvjete i odrediti prostorni obuhvat na temelju kojih će se odobravati lokacijske dozvole, dok za objekte treće kategorije lokacijska dozvola može biti izdana bez posebnih uvjeta službe zaštite.” Arhiva konzervatorskog odjela u Splitu (bilj. 62), 17.-18.
- ⁶⁸ „Prva Kategorija – Sklopovi i zgrade s očuvanim ili djelomično narušenim arhitektonskim karakteristikama pučke ili tradicionalne izgradnje u Varošu koji su zbog toga od posebnog interesa za zaštitu spomenika. Druga Kategorija – Sklopovi i zgrade iz posebnih arhitektonskih karakteristika i tradicionalne izgradnje, koji su zbog svoj položaja uočljive u dominantnim i karakterističnim vizurama, kao i sklopovi i zgrade koji su u matrici naselja interesantni sa stanovišta spomeničke zaštite te dokumentirani u prvim katastrima iz 19. stoljeća zbog čega su od interesa za službu zaštite. Treća Kategorija – Kompleksi ili objekti neinteresantni za službu zaštite koji se u potpunosti mogu transformirati.” Arhiva konzervatorskog odjela u Splitu (bilj. 62), 12.
- ⁶⁹ Arhiva konzervatorskog odjela u Splitu (bilj. 62), 15.
- ⁷⁰ Generalni urbanistički plan Splita koji je izradila tvrtka URBOS d.o.o. dostupan je na web stranici Grada Splita: <http://www.split.hr/Default.aspx?sec=944> (Pristupljeno 15. rujna 2015.)
- ⁷¹ Pogledati: Službeni glasnik Grada Splita, br. 3. (Split, 27.2.2012.). Opširniji uvid u problematiku promjena obuhvata zaštitnih zona dostupan je u poglavlju *Prostorna analiza povijesne jezgre Splita* unutar „Plana upravljanja povijesnim kompleksom Splita s Dioklecijanovom palačom – II. Analiza stanja” objavljenog u prosincu 2015. godine (Voditeljica izrade dokumenta: prof. dr. sc. Lidija Petrić, redaktor: mr. sc. Mirko Petrić). Dokument je dostupan na: www.split.hr/lgs.axd?t=16&id=15241 (Pristupljeno 15. veljače 2017.)
- ⁷² Pogledati: Službeni glasnik Grada Splita (bilj. 71), 9.
- ⁷³ Pogledati: Službeni glasnik Grada Splita (bilj. 71), 9.
- ⁷⁴ Pogledati: Službeni glasnik Grada Splita (bilj. 71), 9.
- ⁷⁵ Rješenje Ministarstva kulture kojim se utvrđuje kulturno-povijesna cjelina Splita (Klasa: UP-I-612-08/08-06/0275, Ur. broj: 532-04- 01-01/6-12-17), donijeto je temeljem članka 12. stavka 1. Zakona o zaštiti kulturnih dobara („Narodne novine” 69/99, 151/03, 157/03, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12 i 136/12) te članka 20. stavka 1. i 2. Pravilnika o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske („Narodne novine” 89/11).
- ⁷⁶ „Za obnovu svakog pojedinog objekta unutar ove zone treba zatražiti posebne uvjete i prethodno odobrenje nadležnog kon-

zervatorskog odjela, a za interpolacije i pregradnje treba ishoditi dozvole u skladu s prostorno – planskom dokumentacijom.” Službeni glasnik Grada Splita (bilj. 71), 9.

⁷⁷ Dolasci i noćenja turista, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, dzs.hr, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/04-03-02_01_2016.htm (Pristupljeno: 13. ožujka 2017.)

⁷⁸ INGE TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, MIRKO PETRIĆ, *New Cultural Tourists in a Southeastern European City: The Case of Split, The Creative City: Crossing Visions and New Realities in the Region*, Zagreb, 2007., 125-150. Istraživanje profila turista u Splitu objavljeno u navedenom članku Tomić-Koludrović i Petrić su proveli 2005. godine, ukazujući na rastući turistički interes za uključivanje u „svakidašnji život i atmosferu grada”. Ovakav tip turista autori nazivaju „post-turistima” ili „novim kulturnim turistima”. Rezultati inicijalnog istraživanja poslužili su kao osnova za sljedeće istraživanje provedeno 2013. godine, a čiji su rezultati objavljeni u sklopu „Plana upravljanja povijesnim kompleksom Splita s Dioklecijanovom palačom” (bilj. 71), 347.

⁷⁹ Referirajući se na *Razvojno marketinški plan turizma grada Splita* (Turistička zajednica grada Splita) i *Analize turističke sezone 2013. godine i osnovne smjernice za pripremu turističke sezone 2014. godine* (Turistička zajednica Splitsko-dalmatinske županije) Anita Lunić navodi: „Na razini Splitsko-dalmatinske županije zabilježen i porast broja kreveta kod privatnih iznajmljivača od čak 24.000 tokom 2012. i 2013. godine, a u samom gradu je 2014. broj udvostručen i početkom godine iznosio je 6.763 kreveta. Uz to je od početka godine primljeno dodatnih 500 novih zahtjeva (uz 200 zahtjeva u neposrednoj

okolici grada) za registraciju usluge smještaja u privatnom domaćinstvu (oko 3.500 novih kreveta).” Pogledati: ANITA LUNIĆ (bilj. 8).

⁸⁰ Pogledati bilj. 60.

⁸¹ Terenskim mapiranjem provedenim od kolovoza 2013. do kolovoza 2014. godine unutar definiranog prostornog obuhvata Varoša zabilježene su 22 kulturne znamenitosti, 93 prostora u vlasništvu grada, 72 javno dostupna prostora, 6 igrališta, 25 zelenih površina, 18 društvenih sadržaja, 30 ugostiteljskih objekata, 73 obrta, te 108 turističkih smještajnih jedinica.

⁸² JAMIE PECK – NIK THEODORE – NEIL BRENNER, *Neoliberal Urbanism: Models, Moments, Mutations*, *SAIS Review*, 19. no1. (2009.), 58.

⁸³ Zakon o postupanju s nezakonito izgrađenim zgradama (2012.) Narodne novine br. 86., 27. srpnja 2012.

⁸⁴ Podaci su dobiveni pretraživanjem smještajnih jedinica na internetskoj platformi *Airbnb*, dostupnih između 22. i 29. lipnja 2016. za prostor Varoša.

Valja istaknuti da inicijativa za izradom prostornog infostava datira još iz 1997. godine kada je predlaže tvrtka GISplan d.o.o. zadužena za izradu Smjernica uređenja prostora Varoša (bilj. 62), 5. Ova inicijativa nije nikad realizirana. Za isti se pristup zalaže i „Plan upravljanja povijesnim kompleksom Splita s Dioklecijanovom palačom” objavljen u prosincu 2015. godine naglašavajući mogućnost ne samo tlocrtnog praćenja stanja u prostoru, već i mapiranja stanja i funkcija u elevaciji, odnosno po katovima pojedinih objekata (bilj. 71), 25.

Summary

Towards Critical Mapping: Layers of Urban Interventions in the Historical Texture of the Veli Varoš District in Split since 1955

Based on exhaustive archival and field research on the district of Veli Varoš, a considerable amount of data has been collected, digitalized, and organized into a series of spatial and chronological layers. By juxtaposing these layers, we have generated a new cartography of Varoš, and its critical reading has revealed a continuity of spatial transformations from the 1950s until today.

The maps have shown that, during the 1970s, various types of auxiliary structures in Varoš were gradually integrated into the pre-existing body of housing architecture as a result of legal and illegal construction, which modernized the traditional typology of urban houses.

During the 1980s and 1990s, this process continued, intensified by an increasing involvement of Varoš's population in tourist industry, which presently defines the entire economic character of the district's micro-location, transformed into a functionally homogeneous spatial entity.

During the same period, conservation policies were acting the opposite way, evolving from a homogeneous system of protection in the 1970s over a hierarchical system analogous to the socio-political transition in the 1990s to today's completely fragmented protection regime, where decisions on construction works are made individually, on the basis of the assessed value of the

building and the present economic and cultural needs. The juxtaposed cartographic (data) layers also show changes in the very notion of ambiental value when it comes to buildings and complexes situated in the historical agglomeration of Varoš, an aspect that – along with the pressure of modern economic processes – obstructs the creation and implementation of a consistent conservationist policy. The method of critical mapping has also revealed the need of thinking about space in its totality, by taking into account its social, economic, urban, and conservation dimensions, as these are in a continuous dynamical and dialectical relationship.

Finally, it should be noted that only a segment of the mapped phenomena has been presented in this article. The next stage of research should include an analysis of the phenomenological dimensions of space, the relations between digital (socially networked) space and publicly accessible space, as well as a specific analysis of the interdependence between spatial transformations and economic fluctuations within the micro-locality of Varoš. The present maps would thus be complemented with new layers of data, with the final goal of understanding Varoš as completely as possible and detecting some possible starting points for inclusive protection and a more sustainable further development of the district.